

Hvad er antropologisk psykologi

Journal of **Anthropological Psychology**

No. 9, 2001

Department of Psychology

University of Aarhus

Abstract

Antropologisk psykologi kan både forstås som en disciplin, hvis karakteristika søges aftegnet, på linie med andre indenfor psykologiens kreds, og som kandidat til at være psykologiens samlende grundlagdisciplin. Sidstnævnte ambition følger af, at disciplinen udforsker de psykiske fænomener, der antages dels at være bestandige og universelle konstanter og dels mere eller mindre dulgt at udgøre et allestedsnærværende enten baggrundstæppe for eller en delmængde af andre mere specifikke psykiske fænomener, hvilket illustreres med eksempler.

Boje Katzenelson

Professor emeritus – Psykologisk Institut, Aarhus Universitet

Antropologisk psykologi som psykologiens fundament og samlende greb

Tese: Vi kan trygt stole på at tingene mestendels er, hvad de er, og at det i det store og hele er godt sådan.

Om det flygtige og det bestandige

Det forlyder at verden med raske skridt er på vej op i så høje omdrejninger, at den snart bliver umulig at begribe for midaldrende hjernevindinger.

Det er der måske noget om hvad angår hovedparten af de instrumentelle domæner af tilværelsen som arbejdslivet, underholdningen, eliteidræt, moder og luner etc., alt det der er underlagt konkurrence-, resultat- og effektfornuftens strenge regimente. Her synes kravene til dynamik, fornyelse og omstillingsevne at være så militante og farten i udskiftningen af gårdsdagens viden, erfaring og værktøjer så hidsig, at flere og flere må stå af på midten af livsbanen.

Forleden stod der i avisen at en femtedel af alle danskere daglig fremviser symptomer på stress, at stress er årsag til de fleste fraværsdage på danske arbejdspladser (til en pris af forbløffende mange milliarder årligt) og at stressrelaterede lidelser og dødsfald bliver fremtidens folkesygdomme (til en pris af endnu flere milliarder). En overlæge kaldte i den anledning stress for vor tids kulturelle udfordring. Bortset fra at vel næppe stress i sig selv, derimod årsagen til stress, kan betragtes som en kulturel udfordring, forstår man hvad han siger. I går skrev de i avisen, at IT arbejdere over 30 skal til at passe på, hvis de ikke selv allerede har meldt sig udbændte med den nye dot-com diagnose for hjerteflimmer, depression og intermitterende demens. Det er noget skyndsomt og flygtigt noget, må man nok sige. Tempoet er løbsk, tiden er efter os i overhalingsbanen (Katzenelson 2000c).

"Midtvejs paa livets sti, som vi skal træde ...", indleder Dante sit guddommelige værk om en åbenbarende rejse gennem himmel og helvede. For 700 år siden var vilkårene sådan, at Dante først for alvor begynder sin tilværelse på midten af livsbanen, medens et stigende antal af os da er faset ud og forpustede må træde af stien for at lægge os til hvile i overførelsesindkomsternes grøftekant. Vi behøver endda ikke gå hele 700 år tilbage for at sætte dagens hastige ændringstakt i relief. I anden halvdel af 17-hundredtallet udgav Kant, som omkalfatrede Vestens filosofi uigenkaldeligt, sit første hovedværk i den for os at se bedagede alder af 57.

Er de vilkår en saga blot? Indenfor dele af tilværelsens instrumentelle domæner er de muligvis. Men det er de ikke i tilværelsens bærende domæner, de bestandige spørgsmål som Dante og Kant befattede sig med eller den i skrivende stund

endnu levende over hundredårige Gadamer, som var 60 da han fremlagde sit hovedværk. Tilværelsens bestandige spørgsmål er besindige (men ikke derfor uden årvågenhed og lidenskab). Her er tiden sig selv bekendt til modning uden japperi, og her begynder livet derfor stadig først for alvor midtvejs. Ripeness is all, som skjalden sagde (*King Lear*, V.2).

Det bestandige er det bærende i tilværelsen, fundamentet, og det bærende kan ikke være bærende hvis det skiftes ud med hver generation eller snart månedligt. Det er logik, og det er den slags bestandighedens fænomeno-logik som skal udfoldes og eksemplificeres i det følgende.

Om løfter og løgne

Lad os indledningsvist gøre følgende tankeeksperiment.

Vi tager en dansker anno 2001. Han er godt opdraget i moralske fornemmelser og sætter derfor visse værdier højt såsom at være sanddru og at holde sine løfter. Han sender vi til planet F 18 i solsystem B 48 i galakse SUMA. Vi har indbygget videokamera og mikrofon i hans briller, så vi her på jorden kan følge hans færden nøje, omend med nogen forsinkelse af velkendte fysiske årsager.

På denne planet lever nogle væsener, som af ydre ligner os til forveksling og tilsyneladende har den samme slags sociale og samfundsmæssige samkvem som vi. Det er derfor vi har valgt denne planet. Lad os endda sige, at de taler om ikke dansk så i hvert fald skoleengelsk. Umiddelbart føler han sig derfor hjemme.

Den omvendte verden. Hurtigt mærker han imidlertid en indre uro. Der er noget som ikke stemmer, noget der alligevel ikke er som hjemme, langt fra endda. Til en begyndelse kan han ikke identificere forskellen præcist, men efterhånden går den op for ham: På planet F 18 i solsystem B 48 i galakse SUMA holder man aldrig sine løfter. Det er normen, at man ikke holder afgivne løfter, medens det hjemme på jorden er normen, at man gør. Det går op for ham nu, at sådan er normen hjemme. Det har han ikke tidligere skænket en tanke, det var for selvfølgelig indtil han nu ser normens kontrast.

Nå, aldrig og aldrig, det kan gå galt for enhver og små hvide løgne og den slags. Det hænder for alle, at de undertiden kommer til at holde et løfte. Der er også flossede eksistenser, dem som holder deres løfter markant hyppigere end andre. De får en påtale ind imellem. Enkelte holder sågar altid deres

løfter; der er brådne kar i alle lejre, og dem kalder man da også afvigere, i graverende fald psykopater. De truer normen og den hele moralske orden og spærres derfor inde eller tvangsbehandles. Kort sagt, hvad løfteri angår er værdisystemet vendt 180 grader set fra vort udsigtspunkt.

Hypotese. Nu lyder spørgsmålet: Vil vor dansker kunne vænne sig til denne moral?

Hypotesen er, at det vil han ikke kunne, uanset hvor ihærdigt han forsøger. Og det gør han naturligvis. Man vil jo nødvendigvis skille sig ud, især ikke som gæst.

Empirisk kan hypotesen endnu ikke efterprøves, for i skrivende stund er eksperimentet blot en uge gammelt, og det skal løbe betydeligt længere for at kunne afgive et solidt datamateriale af forsøg efter forsøg på tilvænnelse til disse fremmedartede forhold. Vi må derfor nøjes med en logisk og fænomeno-logisk analyse af dens grundlag. Til det formål kan vi benytte fx Searle (1969: 50-64, 132-136, 175-198) og Fink (1970: 97-100, 108-109).

Fra er til bør. Med afsæt i blandt andre Moore har der i angelsaksisk moralfilosofi pågået en århundredlang diskussion om den såkaldt 'naturalistiske fejlslutning'. Den angår spørgsmålet om, hvorvidt man kan tillade sig at slutte fra beskrivende kendsgerninger til moralske vurderinger, fra det, der er, til det der bør være, fra 'er' til 'bør'. Det var Moore's og andres opfattelse, at det var en fejlslutning.

Searle mener modsat, at denne slutning i mange tilfælde ikke blot er korrekt og tilladelig, men uomgængelig. Til underbygning heraf skelner han mellem to forskellige typer kendsgerninger, nemlig dels de 'rå' og dels de 'institutionelle'.

Forpligtelse. Searle lader Per sige "jeg lover at betale Poul 20 kroner" og bemærker hertil: Ved at love at betale Poul 20 kroner har Per påtaget sig en forpligtelse, thi at love indebærer at forpligte sig på noget. Ifølge Searle er forpligtelse det mest centrale element blandt en halv snes andre i løfteri. Ergo bør Per betale Poul de 20 kroner.

Det første udsagn 'Per har lovet at betale Poul 20 kroner' beskriver en faktisk kendsgerning. Dette har fundet sted. Det sidste udsagn 'ergo bør Per betale Poul 20 kroner' udgør en moralsk vurdering. Via mellemregningen 'løfte som påtaget forpligtelse' følger vurderingen med nødvendighed af den beskrevne kendsgerning.

Jeg vender tilbage til forpligtelsen flere gange.

Funderende regler. Searle mener at afvisningen af, at 'er' og 'bør' kan udgøre en sådan nødvendig enhed og at den naturalistiske fejlslutning derfor i mange tilfælde ikke er en fejlslutning, idet antagelsen hviler på en for enkel opfattelse af beskrivende udsagns karakter. "Rosen er rød", "Kurt har brunt hår" og "i Danmark spiser man med kniv og gaffel" er beskrivende udsagn om kendsgerninger, som kan efterprøves empirisk.

Det gælder også udsagn som "Gustav er gift", "Poul har 20 kroner" og "Per afgav et løfte". Men der er en vigtig forskel mellem de to sæt udsagn, en forskel som bevirker, at medens der i de første tre udsagn ikke logisk tvingende kan

udledes vurderinger fra de beskrevne kendsgerninger, både kan og må der af de tre sidste.

Det sidste sæt udsagn forudsætter nemlig eksistensen af nogle bestemte slags sociale og samfundsmæssige institutioner. Gustavs ægtestand forudsætter ægteskabsinstitutionen, uden den er udsagnet 'Gustav er gift' uforståeligt. Pouls besiddelse af 20 kroner forudsætter pengeinstitutionen, uden den har han kun et rundt stykke præget metal i sin lomme. Og uden løfteinstitutionen afgiver Per ikke et løfte, men udsiger vilkårlige og som det skal vise sig meningsløse ord.

Det første sæt udsagn af typen 'i Danmark spiser man med kniv og gaffel' beskriver ifølge Searle 'rå' kendsgerninger. Det sidste sæt af typen 'Gustav er gift' beskriver 'institutionelle' kendsgerninger. Bordskik regulerer spisemåden, men spisningen som sådan er uafhængig heraf. I andre lande har man andre regler for bordskik. Derimod udgør ægteskabs-, penge- og løfteinstitutionerne ikke kun regulerende regler som bordskik, men dertil lige så funderende eller konstitutive regler for disse dele af det menneskelige samkvem, som skakspillets regler gør det for at spille skak. Enten følger man skakspillets regler, eller også spiller man ikke skak. Bestemte slags menneskelige virksomheder ville ikke kunne findes uden deres lige så bestemte konstitutive regler (indoptaget i det enkelte individ som 'den generaliserede anden' kunne Mead (1934) sige).

(Her kunne man måske anføre, at der også er væsentlige forskelle mellem ægteskabs-, penge- og løfteinstitutionernes konstitutive regler. Selv ville jeg fx næppe kalde løfteinstitutionen for en institution, snarere en 'grundpraktik', men sådanne videre overvejelser er stedet ikke til).

Når Per ikke udsiger vilkårlige ord, idet han afgiver et løfte, skyldes det at han og alle andre tavst medinddrager eller henviser til den løfteinstitution, som funderer eller konstituerer løfteafgivelsens meningsfuldhed og dermed udsagnets forståelighed. Løfteudsagnet 'er' en beskrivende institutionel kendsgerning, hvis konstitutive regel består i at løfter 'bør' holdes. Denne konstitutive regel er samtidig en institutionel (modsat rå) kendsgerning. Ellers er udsagnet ikke begribeligt som løfte.

Nogle konstitutive regler består af forpligtelser, og indenfor disse regelsystemer kan vi udlede bør af er. Vi kan endda ikke lade være at udlede bør af er, det er både logisk og empirisk tvingende. Vi gør det ganske enkelt, og kan ikke undlade at gøre det uden dermed at sætte os uden for samkvemets praktikker. Det kan man ikke ret længe ad gangen, for så bliver man tillige sat uden for af de andre (evt. spærret inde eller underkastet tvangsbehandling).

Løftebrud. Vist forekommer løgn og løftebrud i rigt mål grundet dovenskab, fejhed og almindelig lurvethed. Det kender vi alle til, ellers er vi fulde af løgn.

Men der er også skønsomme løgne og nådige løftebrud. Der er nødvendige løgne i en sags tjeneste, eller sådan kan det opleves. Det kan være moralsk rigtigt at bryde afgivne løfter. I spidssituationer kan løgn og løftebrud redde menneskeliv. Jeg kan fortryde et løfte, idet jeg først i eftertanken opdager, at løftet indebærer uheldige eller

grusomme følger for mig og andre, hvorfor al anstændighed tvinger mig til at afsvære løftet. Flere afgivne løfter kan stride mod hinanden (ser jeg desværre for sent) og forlanger derfor et valg mellem sig, som kan betyde at et eller flere af dem må brydes. Ja, hjertet kan oversvømmes af et umådehold, som føler trang til at lyve ene og alene for at gøre næsten lykkelig. Der kan være så megen kærlighed til de elskede, de undertrykte og afmægtige, de udslidte, unyttige og unødvendige, til de fra naturens eller kulturens hånd sparsomt betænkte, at den lyver dem fanden i vold.

Omvendt kan løfteoverholdelse og sandhed være skånselsløs og nederdrægtig. En sandhed kan dræbe, medens en løgn kan frelse.

Hvad viser det? Det viser at løfteoverholdelse og løftebrud, sandhed og løgn, ikke er ubetinget henholdsvis gode og slette størrelser. Det er de ikke, fordi menneskelige relationer altid er netop betingede. De er karakterologisk betingede og situationsbetingede, der er gråzoner og overgange, visse omstændigheder, alt andet lige og forholdene taget i betragtning, vi ser tingene perspektivisk og perspektiver er forskellige etc. etc. Det er en pointe at mærke sig.

Det viser derimod ikke at alt er relativt, som det hævdes fra visse sider, og det er en (i denne sammenhæng) vigtigere pointe at mærke sig. Det viser ikke, at vi kan kalde løftebrud for løfteoverholdelse og løgn for sandhed. Det nummer kaldte Orwell for nysprog (*newspeak*) i en fremtidsroman, men det lader sig ikke gøre i virkelighedens verden. I hvert fald ikke ret længe. Vi bør som oftest (omend næppe altid) medregne betingelserne og omstændighederne og tilgive, hvor vi formår, men det regnestykke gør ikke virkeligheden til en omvendt verden. Vi kan også kalde ned for op og op for ned, hvis vi har lyst, det er et spørgsmål om konvention, men det tipper ikke verden omkuld. Der findes stadig lodret og vandret, uanset at betingelser og omstændigheder bevirker, at de fleste koordinater snarere er lidt skæve i det.

Løfteinstitutionens primat. Masser af løgne og løftebrud ser vi omkring os og i eget liv.

Men det er der altså ingen synderlig pointe i at gøre opmærksom på (i denne sammenhæng). En pointe er det derimod, at ingen kan afgive løfter, som man ikke overholder eller endda ikke agter at overholde, uden samtidig eller i og dermed såvel principielt som faktisk at anerkende løfteinstitutionens primat. Andet er både logisk og empirisk umuligt.

Man kan godt i sit stille sind sige til sig selv "jeg agter ikke at holde mit just afgivne løfte" og krydse fingrene bag ryggen i magisk påkaldelse af de højere magters tilgivelse for den usædelige opførsel, jeg udmærket ved det er. Det gjorde vi som børn, og det gjorde man tilsyneladende også på Shakespeare's tid: 'As waggish boys in game themselves forswear' / 'Som kåde drenge sværger falsk i leg', siger Helena i *En skærsommernatsdrøm* (I.1) Men man kan kun som vits eller paradoksmageri (eller magi) sige, at "løfter bør i almindelighed eller aldrig holdes". Siger man det i alvor som voksen med personrettigheder i det voksne samkvem, har man ikke forstået hvad et løfte er. Og det er en alvorlig sag, thi da

risikerer man som anført at blive udstødt af fællesskabets personkreds som afviger eller det der er værre.

I den konkrete situation kan der være gode eller mindre gode grunde til ikke at holde et løfte. Men det er såvel logisk som empirisk umuligt at afgive løfter, hvis principielle væsen er, at de ikke bør holdes. Man kan ikke konstatere, at et udsagn 'er' et løfte, uden samtidig at have konstateret, at principielt og faktisk 'bør' det holdes. Man kan ganske enkelt ikke forstå, hvad et løfte er (og det er netop hvad psykopaten ikke kan) uden samtidig at forstå det som en bør-forpligtelse, fordi bør-forpligtelsen er selve det definerende element ved et løfte. Det vurderende 'bør' er ligeså elementær en kendsgerning som det konstaterende 'er'.

Man kan undlade at holde et løfte, og det sker for alle. Ingen undgår sviigt i sit liv. Men så ved man også, at man har begået løftebrud. (Jeg ser bort fra fortrængninger og selvbedrag, dem er der heller ingen pointe i at påpege her). Man kan derimod ikke undlade at konstatere, hvis man bruger sin forstand, at løftets forpligtende bør-hed er en faktisk kendsgerning af den hos Searle institutionelle (modsat rå) slags. Et løfte er ikke et beskrivende og konstaterende udsagn plus dertil eller oven i noget moralsk vurderende, normerende, foreskrivende etc. Et løfte er i sig selv en konstaterende og af andre konstateret foreskrivelse om løfteoverholdelse. Ellers er det lige så lidt et løfte som udsagnet "luk så for fanden det vindue, torsk" er en høflig forespørgsel. Hvis afgiveren af dette udsagn insisterer på, at han da bare retter en høflig forespørgsel, vil han uundgåeligt blive opfattet som i bedste fald en sælsom personage.

Menneskelig socialitet. Uden konstitutive forpligtelsesregler for afgivelse og overholdelse af løfter ville der ikke findes menneskeligt samkvem som vi forstår det. De sociale dyr har ikke den slags funderende regler for deres samkvem, men vi har. Sådan er socialiteten nu engang gestaltet hos os. I det store og hele. Løfteoverholdelse er, i det store og hele, en elementær nødvendig bestanddel af kittet i menneskelig socialitet og dermed nødvendigvis en universel foreteelse.

Det gælder også andre moralske anliggender, der som sandhed og løfteoverholdelse hører til den menneskelige socialitets grundlag. De er funderende værdier i form af uomgængelige logikker for tilværelsesmåder, ikke tilfældige pæne manerer for bordskik og flaghonnør. De er funderende, fordi de er del af den gensidige anerkendelse og miskendelse dialektik, som er grundlaget for hele det menneskelige samkvem (Katzenelson 1994a). Disse moralske anliggender kan i ydre skikkelse være kulturelt varierende, deres eksistens og regularitet må ikke des mindre være fællesmenneskelig.

Egenlogik

First philosophy. Hvis moralen eller etikken (jeg skelner ikke her) er en understrøm i hele det menneskelige samkvem, et synspunkt ikke så få samfundsforskere og filosoffer deler, kunne man med Levinas (1969) kalde moralen for 'first philosophy'. Det mente Løgstrup uden tvivl også. Løfteriets forpligtelse er et moralsk anliggende, og dette anliggende er

det menneskelige samkvem iboende. Moralske principper af denne type udspringer ikke af abstrakt udtænkte påbud, men har deres kilder i menneskers praktiske omgang i de konkrete relationers tagen forpligtet vare på hinandens liv.

First logic. På dele af moralens og værdiernes gebet er de beskrivende og vurderende begrebstyper altså slet og ret givet i og med hinanden som både forudsætninger og resultater. Moralske værdier af denne type er derfor ikke nogle, vi skaber efter forgodtbefindende og relativt til denne og hin situation. De er altid allerede tilstede forud for denne og hin situation, og deres 'bør' er altid allerede indeholdt i deres 'er'. Moral af denne type konstituerer det sociale samkvem.

Man kan sige, at løfteri sætter sin egen logik, 'egenlogik', uafhængigt af de skiftende kulturelle omstændigheders 'samfundslogik' eller 'kulturlogik' (Katzenelson 1980). Løfter er funderende for alle kulturer, hævder denne analyse af løfteriets væsen, og løfter er, hvad de er. Fordi de har deres egenlogik indbygget i sig, er de ikke noget, der som samfundslogiske normer for bordskik snart kan være på den ene måde og snart på den anden, eller slet ikke være. Som værdi betragtet er løfteri ikke et tilfældigt kulturelt påfund, en 'social konstruktion', men består af objektive kendsgerninger så nagelfaste som blæsten, sandet og stjernerne.

Den slags objektive værdier er der ikke så få af, når man ser nøjere til (psykologisk betragtet hvilende på det jeg i (1989a) kalder den stabile biopsyke versus den fluktuerende kulturpsyke). Der kommer flere eksempler senere. Hele vort samkvem hviler på dem, og samkvemmet findes. Sådanne værdier ætzes ikke op i et hyperrefleksivt postmoderne syrebad, så alt fast og solidt i menneskelivet fordamper som dug for solen eller i hvert fald står til idelig forhandling, eller hvordan der nu lamenteres. Det passer ganske enkelt ikke og kan ikke passe, siger denne løfterige snak. Sanddrøhed og løfteoverholdelse er ikke forhandlingssager, det er faktuelle kendsgerninger. I det store og hele.

Konstruktivisme. Vel, naturligvis 'konstruerer' vi også vor virkelighed. Vi konstruerer trapeafsætser, meninger om bolognød og folketingsvalg, ideologier, aldersgrænser for pensionering, tidsflugt og udbrændthed, lysekroner, legoklodser, normer for bordskik, holdninger til Den europæiske Union, løgn og løftebrud.

Ja, netop løgn og løftebrud konstruerer vi. De er der nemlig ikke i forvejen, således som tilfældet er med sandheden og løfteoverholdelsen (i det store og hele).

Relativisme og idealisme. Det fremgår, at der her er tale om en variant af den klassiske kontrovers mellem realisme og idealisme samt mellem det absolutte og det relative. Disse kontroverser kan jeg ikke uddybe forsvarligt her.

Dog følgende. Enhver relativisme, konstruktivisme, agnosticisme, skepticisme, idealisme, ideologikritik, fænomenalisme etc., sært barn har mange navne, løber ind i uoverstigelige selvmodsigelser og logiske brist. De repræsenterer fornuftige indsigter i dele af virkelighedens indretning, som imidlertid gang på gang løber grassat.

Favrholdt (2000) gennemgår hele 14 selvmodsigelser og logiske brist i disse tankeretninger, som han imødegår med 10 typer af argumenter. Det kan jeg ikke gengive. Her skal blot nævnes det ene forhold, at det kun er muligt at være relativ under henvisning til noget absolut i selve det fænomen, der udnævnes til at være relativt, nemlig det der definerer fænomenets kategori eller standardudgave. Ellers kan man ganske enkelt ikke identificere fænomenet som netop dette fænomen og ikke et andet.

Hvis man fx siger at løfteri er en relativ social konstruktion, må man - gået på klinger - først definere, hvad man mener med løfteri. Og hvis man gør det ordentligt, fortæller man uundgåeligt ovenstående historie om universel indiskutabel logik som en nødvendig bestanddel af den del af verden, der omfattes af løfteripraktik. Denne logik er reglen for pågældende fænomen hvorfra, men kun her ud fra, undtagelser er mulige.

Når relativisme kun kan være relativ i forhold til noget absolut, er relativisme med andre ord selv relativ, dvs. begrænset. Ved nærmere eftersyn, fx løfterieftersyn, oftest meget begrænset.

I udgangspunktet var Descartes den største skepticist af alle derved, at han tvivlede på enhver sikker viden. Hans ærinde var imidlertid ikke skeptisk, agnostisk, relativistisk, konstruktionistisk etc., tværtimod for han søgte sikker viden, men hans metode var: For at finde sikker viden måtte man indledningsvist tvivle på al sikker viden. Men selv han, som tvivlede på alt, fandeme alt, indså som den store logiker han også var, at han selvsagt ikke kunne tvivle på tvivlen.

For en logisk velfunderet og forstandig tvivler som Descartes (eller hans vel tungeste arvtager Husserl) må tvivlen selv nødvendigvis være en ubetvivlelig absolut målestok eller appellinstans som den kerne inden i det betvivlelige, der fastlægger eller definerer selve den tankekategori 'at der kan tvivles om alt'. Hvis ikke tvivlen forholdt sig til noget ubetvivleligt inden i sig selv som et nødvendigt træk ved sig selv, ville den tankevirkosomhed at tvivle ganske enkelt ikke lade sig gøre. Den ubetingede tvivl er en uomgængelig betingelse for at kunne tvivle og for at kunne beskrive, hvad det vil sige at tvivle.

(Selvsagt var Descartes ikke den første i tænkningens historie, som lagde sag an mod relativistiske vildfarelser. Det begyndte allerede i antikken. Måske kan man sige, at centrale dele af Platons filosofi er en sandhedsstræben med afsæt i forsøget på en systematisk tilbagevisning af sofisten, eller som vi i dag ville sige relativisten og konstruktivisten, Protagoras' skepticisme).

Tvivlens er et gode og en uundværlig nådegave for filosoffer og videnskabsudøvere, men det ubetvivlelige kommer dog først både i hverdagen og i tankens rige og er tvivlens indiskutable forudsætning. Derfor er kun ulogiske tvivlere konsekvente relativister. Logiske tvivlere tvinges derimod af tingenes egenlogik til anerkendelse af altid allerede eksisterende indiskutable absolutter i tingenes væsen som uomgængelige forudsætninger for en først derpå følgende relativisering af væsenet.

Og sådan er det hele vejen igennem. Men denne absoluthedernes primat over relativiseringerne dølger sig mestendels i det selvfølgelighedens tavse skjul, som straks

skal omtales. Det er nemt at få øje på det flygtige og foranderlige i tingenes jag, medens der skal langsom og vedholdende tanke til at skue det bestandige.

Sluttelig skal det selvsagt retfærdigvis nævnes, at der er adskillige slags relativismer og at de er af varierende insistent. Harré & Krausz (1996) nævner fire kategorier: Ontologisk, epistemisk, lingvistisk og moralsk relativisme. Tillige skelner de mellem forskellige positioner herindenfor rækkende fra intellektuelt acceptable til irrationelle hos fx Feyerabend, Gergen og Rorty (for mig kunne de gerne have talt Latour og Luhmann med). Se også Wenneberg (2000) for klassifikationen af konstruktivisme i seks hovedtyper.

Den selvfølgelige almene norm

Problemet er, at vi ikke ser os ordentligt for i hverdagslivet. Vi bemærker mestendels kun det, der springer i øjnene. Det gør løgn og løftebrud. Men løftebrud begribes kun som afvig fra den nærværende allestedsnærværende løfteoverholdelse, som er både logisk og empirisk definerende for løfter. Løfteoverholdelsen er så selvfølgelig som den luft, vi indånder, og derfor ser og mærker vi den ikke. Vi ser heller ikke, at vor indignation over løftebrud er en naturlig følge af, at løfteoverholdelse netop er en naturlig nagelfast objektiv værdi i samkvemmet.

Vi ser det ikke, fordi selvfølgeligheden udgør de øjne hvormed vi betragter verden. Og i hverdagslivet er øjnene lige så lidt opmærksomme på, hvordan de ser verden, som åndedrættet er sig bevidst at det nærer sig ved luft. Der skal kvælningssfølelser eller modlysets tankeeksperimenter om mærkelige omvendtheder og fænomeno-logiske analyser som ovenfor skitseret til for at få selvfølgelighedens skygge til at træde frem fra mørket og se den som selvfølgelig almen norm, - i det store og hele.

Man griber sjældent folk i at gå rundt og tralle "jeg er i færd med at holde et løfte, jeg er i færd med at holde et løfte, halleluja". Det giver sig selv, at det er, hvad jeg mestendels er i færd med og derfor ikke behøver ord til at bekræfte. Derimod kender alle til samvittighedens tavse tale, når man er i gang med et løftebrud. Dér bliver der sagt fra, selv hos forhærdede tidselgemytter, omend måske kun for et øjeblik.

Reglen og undtagelsen. Når jeg gentagne gange har anvendt udtrykket 'i det store og hele' om det absolutte og selvfølgelige som indiskutabel almen norm, skyldes det at verden er ufuldkommen i sine mange karakterologiske betingelser og situationsbetingelser, gråzoner og overgange, visse omstændigheder, alt andet lige og forholdene taget i betragtning, perspektivitet etc. etc.

Der er ingen regel uden undtagelse, siger det gamle ord, løgnen og svigtet findes og ingen går fri. Vi lever imidlertid i glemsel for hvad det gamle ord også siger, nemlig at undtagelsen blot bekræfter reglen. Løfteoverholdelsen er reglen, den kommer først og er tungest. Løftebruddet kommer efter og er undtagelsen. Vi forstår kun undtagelsen i lyset af reglen, ikke omvendt, uanset betingende omstændigheder.

Alle tænkelige løgne og løftebrud tilsammen bekræfter kun, at løgnen og løftebruddet er sekundær og relativ til det primære og absolutte, den måler sig op imod og forstås ud fra, nemlig oprigtigheden og troskaben. Derfor er kroniske luskebukse ikke velsete og vil aldrig blive det. Det er da løfterigt.

Frihed. Verden er ufuldkommen, fordi antallet af mulige forekomster og begivenheder er udtømmelig. Der er altid plads til en til, herunder til endnu en undtagelse fra reglen. Kun Gud ser det hele med olympisk blik. Men vi dødelige kan godt vide noget om det hele, skønt vi aldrig kan se det hele (og i øvrigt kan tage fejl). Fx at løfteoverholdelse er primær til løftebrud og sandhed primær til løgn (og tillid primær til mistillid, jf. sidenhen). At lyve er jo at foregive at tale sandt eller oprigtigt, og kun sådan eksisterer løgnen overhovedet (Løgstrup 1984: 175). Undtagelsen løgn forstås kun som løgn i lyset af den sandhedsregel, den afviger fra. Ellers er den lige så meningsløs som afgivelse af løfter uden (normalt tavs) forpligtelse på overholdelse.

Vi bør stræbe efter det fuldkomne. Men det findes ikke. Den dag, vi tror at have fundet det, er der fundamentalistisk og totalitær fare på færde og grund til ransagelse af sjælen for hykleri. Derfor er det godt at verden er ufuldkommen, thi netop i det udtømmelige og ufuldkomne gemmer sig den undtagelse fra reglen, vi kalder frihed, friheden fra den altid truende absolutisme i det uudgæligt absolutte.

På menneskevis

Tilbage til tankeeksperimentet.

Spørgsmålet lød om jordboeren i den fjerne galakse ville kunne vænne sig til den omvendte verden, hvor den selvfølgelige almene norm er at løfter ikke holdes.

Nu kalder vi vor udsendte for jordboer og ikke kun dansker anno 2001, for objektive funderende værdier har ikke noget med en eventuel særlig danskhed at gøre.

Hypotesen var, at jordboeren ikke ville kunne vænne sig til den omvendte verden. Hypotesen er logisk og fænomenologisk sandsynliggjort. Vi behøver ikke afvente empirisk efterprøvelse.

Årsagen til den udsendes uformåenhed til omvendt løfteri er ikke, at han gennem sin opvækst har vænnet sig til vor verden, hvor den regerende almene norm er, at løfter holdes (i det store og hele), og vaner er nu engang vanskelige at lægge af. Årsagen er alvorligere, nemlig at den verden, han er landet i, ved nærmere eftersyn viser sig ikke at være menneskelig. Væsenerne der lever ikke på menneskevis. Og den indgroede vane at være menneske kan han ikke aflægge.

Væsenerne der har det på samme måde som de ifølge en novelle af Borges (1947) har det på planeten Tlön i solsystem Uqbar i galakse ORBIS TERTIUS. Skønt de lever i et strengt ordnet samkvem, bebor de en illusorisk verden og lider af uvirkelighed.

Det gør englændere ganske vist også, mener en af personerne i novellen. I så fald er engelskmanden undtagelsen

fra reglen på denne jord. Fortfærende kan undtagelsen aldrig blive reglen, det er logik.

Tankeeksperimentet var med andre ord paradoksmageri. I en galakse, hvor normen er at man almindeligvis ikke holder sine løfter, ville der ganske enkelt ikke findes løfter. Løfter, de være sig brudte eller ej, er nemlig som gennemgået både logisk og empirisk definerede ved deres funderende konstitutive forpligtelses- eller overholdelsesregler, ikke ved deres regelbrydende svigt.

I en galakse, hvor normen er at man almindeligvis ikke er sanddru, ville der heller ikke findes løgn, for løggen er både logisk og empirisk defineret ved fraværet af den sandhed eller oprigtighed, der er gældende for menneskeliv mestendels.

I en slig galakse ville der end ikke findes kommunikation mellem mennesker, som vi forstår det, for væsenerne ville simpelt hen ikke begribe hinanden (Hundert 1995: 62), hverken på sanddru eller løgnagtig vis eller noget der imellem. Der er ingen rapport sjælene imellem.

Uden menneskelig kommunikation ingen menneskelig interaktion, uden menneskelig interaktion intet menneskeligt samkvem, uden menneskeligt samkvem ingenting. Kort sagt, sludder og vrøvl, den slags eksisterer som tankeeksperiment i uvirkeligheden.

Anthropos

Jeg vender tilbage til løfteri m.m., men forud og efter det noget om fagområdet antropologisk psykologis form og indhold.

Psykologisk antropologi og antropologisk psykologi. Videnskaben antropologi (socialantropologi, etnologi, der er flere betegnelser) har længe huset en hæderkronet disciplin kaldet 'psykologisk antropologi' (se fx Bock 1999). Det er en retning i antropologien, som er kendetegnet ved i særlig grad at anvende psykologiske teorier og metoder uden derfor at slippe ståsted i det fagantropologiske grundlag. Man kunne sige, at antropologi forbliver substantivet medens psykologi udgør adjektivet eller det foretrukne hjælperedskab for substantivet.

Omvendt kunne man så definere disciplinen 'antropologisk psykologi' sådan, at her er psykologi substantivet medens antropologi udgør adjektivet eller det foretrukne hjælperedskab for substantivet.

Blandt en række andre karakteristikker blev disciplinen da også beskrevet sådan, da den i 1987 første gang så dagens lys i *Forskning ved Psykologisk Institut, Aarhus Universitet* og siden i tre efterfølgende udgaver af denne publikation fra årene henholdsvis 1990, 1994 og 1997. På nævnte institut har en forskergruppe længe arbejdet under navnet 'Forum for Antropologisk Psykologi', som siden 1996 har udgivet tidsskriftet *Bulletin fra Forum for Antropologisk Psykologi*.

Det er da også rigtigt at antropologi udgør en hjælpevidenskab for antropologisk psykologi. Men som jeg i dag forstår disciplinen udgør antropologi kun ét af flere adjektiver til substantivet, idet substantivet anvender mange

andre hjælpevidenskaber end antropologien. Principielt sagt anvender den alle de videnskaber og fagområder, man kan komme i tanke om. Den antropologiske psykologi er gennemgribende tværvideenskabelig. Og den antropologiske psykologi tager eller kan tage meget andet end videnskaber i brug som tjenere såsom naturalistiske (eller 'økologiske') hverdagslivsstudier, logiske og fænomeno-logiske analyser (som eksemplificeret forud), filosofi, litteratur og anden kunst, religion m.m. Intet menneskeligt er disciplinen for fornem til at beagte.

Videnskab og metode. Af samme grund har den antropologiske psykologi ingen bestemt hverken definerende eller dominerende metode. Den anvender mange metoder, hver af dem tilpasset den foreliggende genstand for sin forskning. Den sætter genstanden forud for metoden og ikke metoden forud for genstanden.

Det sidste (metoden forud for genstanden) er ikke ukendt i psykologien som i andre videnskaber, medførende at man kun undersøger det, som de kanoniserede metoder formår at indfange, og lader resten af virkeligheden ligge. En sådan løsrivelse af metoden fra genstanden betragter den antropologiske psykologi som metodologisk afgudsdyrkelse og dermed forarmet erkendelsesstræben. Metode bør være sekundær til genstand og teori, som blandt andre førnævnte Gadamer (1960) indskærpede. Titlen på hans hovedværk er *Sandhed og metode*, og hvis denne titels budskab skal sammenfattes i én sætning, lyder den: Metodefiksering er sandhedens argeste fjende.

Først kommer genstandens identifikation. Så ideen om den i form af teoretiske grundantagelser eller begrebsudvikling om dens egenskaber. Sidst foretages eventuelt, men ikke nødvendigvis, metodevalg til detalundersøgelser og om muligt kontrolleret empirisk efterprøvning, hvis resultater i heldig fald kan spørge tilbage til, korrigerer eller vælte de(t) teoretiske udgangspunkt(er).

Videnskab er i sin kerne systematisk sandhedsstræben fremstillet i sammenhængende og konsistent argumentation. Først dernæst består videnskab tillige i bestemte metoder, som hver jo kun kan undersøge en begrænset del af genstanden. Metode er underordnet metodiskhed, og empirisk verifikation er langt fra altid mulig. Mangfoldige logiske og onto-logiske grund- og forudsætningsantagelser om det værendes væsen, hvilket antropologisk psykologi i min udgave i høj grad beskæftiger sig med, kan ikke efterprøves og be- eller afkræftes empirisk, selv om de nogle gange kan belyses empirisk.

Selvsagt er dette spørgsmål en lang, vanskelig og ofte forstemmende trættekær historie som ikke kan forfølges videre her. Jeg strejfer den dog igen senere i afsnittet om fænomenologi.

Konstanter. Som nævnt består det 'antropologiske' i antropologisk psykologi ikke af videnskaben antropologi, der altså kun er én blandt disciplinens mange hjælperedskaber. Det gør derimod dette adjektivs rod 'anthropos' som er græsk for menneske eller 'det som vedrører mennesket'.

Det som vedrører mennesket, udforskes det ikke af alle psykologiens discipliner og antropologiens og mange

andre videnskaber? Jo, og derfor er en præcisering nødvendig: For mig består den antropologiske psykologis kerne i udforskningen af det alment menneskelige, dvs. det der vedrører det fællesmenneskelige eller det universelle menneskevesen bag de kulturelle forskelle. Det kunne man kalde de psykologiske universalier eller konstanter eller 'essenser' om man vil.

Hvilket naturligvis forudsætter en antagelse om, at sådanne universelt fællesmenneskelige psykiske konstanter faktisk findes. Eller i hvert fald at det ikke er forlods ufornuftigt at undersøge, om det er tilfældet.

Almenpsykologi. Er antropologisk psykologi da ikke bare identisk med det (unægtelig omfattende) område 'almen psykologi'? Nej, for megen almen psykologi udforsker ikke og vil ikke udforske sådanne konstanter. Men selvfølgelig er almenpsykologien den antropologiske psykologis hjemmebase. Den udgør et særligt mål og en særlig måde at bedrive almenpsykologi på.

Kulturpsykologi. Antropologisk psykologi beskæftiger sig også gerne med kulturelle og subkulturelle forskelle, men i min version kun i lyset af og selv belysende fællesmenneskelige universalier. Studiet af kulturelle forskelle for sig parkerer jeg i disciplinen kulturpsykologi eller tværkulturel psykologi, der gennem de senere tiår har etableret sig som en selvstændig og internationalt anerkendt farve på psykologiens palet.

Mentalitetshistorie. Mentalitetshistorie som den udføres af fx Elias eller Foucault m.fl. nævnes kun for fuldstændighedens skyld, fordi den forekommer mig at være mere historie end psykologi. Det er naturligvis ikke en bebrejdelse, blot en konstatering.

Bebrejdelsesværdig er kun den slags mentalitetshistorie der selv tror, at den er psykologi, eller af andre er blevet anvendt sådan uanset ophavsmandens intentioner og genrebetegnelse. Sådanne psykologier har der imidlertid været ikke så få af gennem det seneste halve århundrede. Og medgives må det også, at randzonerne mellem mentalitetshistorie og psykologi kan være glidende og slørede.

Men som anført tager den antropologiske psykologi gerne alle typer indsigter i brug, blot de er fremkommet ordentligt på deres egne præmisser.

Antropologiens universalier eller konstanter

Det er mit indtryk, at videnskaben antropologi gennem store dele af det tyvende århundrede ikke har været påvirket af relativistiske eller som vi i disse år ville sige socialkonstruktivistiske strømninger betonende kulturelle forskelle snarere end ligheder.

Kulturelle denominatorer. Måske tager jeg fejl i den antagelse, det kan jeg som psykolog ikke afgøre. Mit strejftog her i antropologien drejer sig kun om at konstatere, at den modsatte strømning i hvert fald også har markeret sig. Det er bestræbelsen på at beskrive praktikker, adfærdsformer, samkvemsregler, eksistensvilkår, tilværelsesmåder etc. alt efter hvordan man nu vil klassificere tingene, som synes at optræde i enhver kultur og derfor kan benævnes antropologiske universalier eller konstanter. For oversigter over denne beskæftigelse se fx Brown (1991) og Lonner (1980).

Et af de første og nu klassiske forsøg i genren var Murdock (1945, 1949). Han opregnede 73 fænomener, som han mente beskrev universelle kulturelle 'denominatorer' såsom arbejdsdeling, begravelsesritualer, slægtskabsbånd og slægtsbetegnelser, statusdifferentiering, hygiejneforanstaltninger, ejendomsrettigheder etc. Andre fulgte efter, fx Kluckhohn (1953) og Hockett (1973). Ovennævnte Brown (1991) har ved finkæmning af de etnologiske arkiver listet omkring halvandet hundrede eksempler på den slags almenmenneskelige fænomener fra forskellige praktik- og sjælsområder hos det, han kalder 'det universelle folk'. Med et lingvistisk udtryk fra Chomsky kunne man også betegne det som eftersøgningen af den 'universelle dybdegrammatik' underliggende dette og hint konkrete slægtskabssystem, religiøse ritual osv.

Der er muligvis flere end Brown har fundet på, men mit ærinde er ikke at være udtømmende desangående, ej heller at fremlægge en teoretisk argumentation for eksistensen af antropologiske universalier som fx hos Gellner (1982) endside at behandle de mange diskussioner for og imod spørgsmålet. Det er antropologiens og ikke den antropologiske psykologis opgave. Sidstnævnte går i min version blot ud fra, at der findes sådanne antropologiske konstanter eller ligheder bag de kulturelle forskelle i skik og brug, hvorigennem de giver sig til kende.

Selvsagt indfinder opdagelsen af kulturelle og mentale ligheder sig ofte nok gennem undersøgelsen af forskelle. Med bindestreksordet forskel-lighed henleder sproget smukt opmærksomheden på denne dialektik i vor erkendelse, som Hegel satte på formel.

Konstruktivisme. Naturligvis er fx opdragelsespraktikkens ydre skikkelse forskellige fra den ene kultur til den anden. De kan udmærket kaldes sociale konstruktioner. Pointen her er imidlertid ikke, hvordan de specifikt ser ud her og hisset, men at de findes allevegne og har samme funktion i den givne kulturs forvaltning af samkvemet. De udgør tilsyneladende grundlaget for denne del af samkvemet, grunden under de skiftende former eller kroppen bag de ydre klædninger.

Det er derfor påfaldende, at mennesker synes at være tilbøjelige til at konstruere praktikker, regulationer og institutioner, hvis kulturelle funktioner i vid udstrækning er de samme når og hvor som helst. Det fordrer forklaringer der - netop grundige nok - ikke kan undgå at anfægte logikken i det konstruktivistiske paradigme, jf. løfterieksemplet ovenfor.

Psykologiske universaler eller konstanter

Det var de antropologiske konstanter eller universaler. Hvad kunne da udgøre eksempler (og kun få eksempler tillader pladsen) på den slags psykologiske konstanter, som den antropologiske psykologi i min aftapning eftersøger?

Pligt og forpligtelse. Kunne det netop være sådan noget som løfteri?

Hvis man som jeg mener at alt menneskeligt (også) er psykisk, er løfteri selvsagt et psykologisk fænomen. Men analyseret på den forudgående måde er det primært en filosofisk kategori, fordi det næsten er elementær begrebslogik at løfter forpligter til at skulle holdes. Ellers taler vi simpelt hen ikke om løfter. At afgive et løfte er som påvist af Searle at forpligte sig på noget, og mellemregningen forpligtelse i slutningsfølgen mellem er og bør udgør en delmængde af løfteriets begrebslogik.

Begrebslogik er ikke det værste, man har. Som forhåbentlig fremgæet er begrebslogik vigtig og nødvendig for at skue det klart, som først er indlysende selvfølgelig når det er blevet således gennemskuet. Arbejdet med begrebet er et centralt forehavende i videnskab og filosofi, som blandt andre Hegel også bemærkede.

Men det forpligtende forbindelsesled mellem løftets er og bør kan også udforskes som et genuint emne for psykologien. Når man har forpligtet sig, er man nemlig anderledes mentalt stedt, end når man ikke har forpligtet sig. Man er anderledes logisk stedt, det er logik, egenlogik, men tillige anderledes psyko-logisk stedt.

For-pligtelse er en pligt, det er også begrebslogik, men som psyko-logik betragtet en særlig slags pligt. Det er en pligt man ikke kan unddrage sig. Ganske vist kan man unddrage sig denne slags pligt i praktisk handlen, som eksemplificeret ovenfor med forskellige typer løftebrud, men ikke psykisk. I hvert fald ikke uden videre.

Det skyldes at løfteriets forpligtelse nok er en logisk uomgængelighed, men den ledsages af en *følelse* af denne uomgængelighed, en pligt-følelse som mental binding eller forbundethed til løfteoverholdelsens logik (i det store og hele). Man kan ignorere denne følelse, man kan ville være af med den, men som tilfældet er med følelser flest kan viljen ikke fjerne den. Så langt rækker viljen ikke. At ville et løftebrud er et stykke handling, men for-pligt-følelsens tilstedeværelse i sjælelivet er et stykke adfærd, og adfærd kommer over os bagom handlingsviljen (Katzenelson 1996a). I faktisk-praktiske liv kan adfærd kontrolleres (mere eller mindre), når den er indtruffen, men den kan hverken villes eller afvilles, det kan den kun i forestillingen. Derfor kan man nok ignorere eller undertrykke forpligtelsesfølelsen i faktisk-praktiske handlen (mere eller mindre), men ikke undrage sig den. Og derfor er det tillige, at løftebrud gør ondt (mere eller mindre). Den gnaver. Den kan gnave i årtier. Og svigtets offer glemmer heller ej.

"Det er en pligt at holde sine løfter", siger vi. Dermed henviser vi sjældnere til logiske begrebsanalyser af løfteriet *a*

la Searle. Det er de for selvfølgelige og derfor usynlige til. Vi henviser oftest til et *generelt pligtetisk princip*, et slags kategorisk imperativ i Kants forstand eventuelt suppleret med en utilitaristisk begrundelse: Hvis ikke man opfører overfor andre, som man ønsker de skal gøre overfor en selv, er vi alle ilde stedt i det lange løb. Selv luskebukse får da trange kår. Man kan hurtigt regne ud hvorfor. Hvis ikke, skal man blot tage en tur til den omvendte planet og iagttage de der herskende tilstande i samkvemmet.

I det argument indgår forpligtelsen som logisk og dermed upersonlig mellemregning. Men for-pligt-følelsen er en personlig mellemregning som *konkret bindende adfærd* overfor bestemte mennesker, fællesskaber og institutioner. Den slags mellemregninger kan man ikke unddrage sig, højst ønske at unddrage sig, end ikke selv om man i faktisk-praktisk handlen skulle finde på at anfægte løfteriets generelle pligtetiske princip. Også som psyko-logisk og ikke kun logisk fænomen betragtet er forpligtelsen på løfteoverholdelse til stede i sjælelivet forud for et løftebrud og forsvinder ikke med bruddet eller ønsket om bruddet. I det store og hele.

Psyke og logik. Heraf ses at ordentlig logik *a la* Searle modsvarer eller genspejler det levede mentale livs egne virkelige former eller psyko-logik. Det gør den også klogt i, hvis den vil være mere end verbalakrobatik, der højst kan score points for den kunstneriske udførelse. (Hvilket ganske vist ikke er så ringe endda, hvis vi i længden skal holde ud at læse skrifter).

Moralens inderside. Den psyko-logiske forpligtelse i det logisk-moraliske bud om løfteoverholdelse udgør et eksempel på det, der kunne kaldes moralens inderside (Katzenelson 1985).

Moralens inderside begrunder ikke regulative normer som fx ønskværdigheden af løfteoverholdelse ved henvisning til enten begrebslogik eller generelle pligtetiske principper. Den begrunder ved at henvise til og nøjere analysere den konkrete bindende adfærd i form af fx skyldfølelse hos normbryderen og indignationsfølelse hos offeret. Derigennem beskæftiger moralens inderside sig med undersøgelsen af dé strømførende lag i sjælelivet, uden hvilke forældres formaninger til børnene om ikke at sværge falsk i kåd leg forbliver uvirksomme pligtetiske formaninger på moralens yderside. Det er logos uden patos, moralens yderside afskåret fra dens inderside. Logos uden patos binder ikke for alvor (Katzenelson 1997). Kun når der er mental strøm ('psykisk energi') på forpligtelsen, binder (eller 'katexerer') den for alvor, hvis man i forbifarten skulle indføre nogle freudianske begreber.

Dispositioner og kapaciteter. Det er dog for enkelt at kalde forpligtelsen for en følelse. Det er den, når den er der, men den er også noget mere, når den ikke er der som oplevelse. Den er en funderende både evne og tilbøjelighed. Den er en konstitutiv kunnen og adfærdstendens og langt fra altid en særlig klar følelseserfaret sådan. (I en videre og mere fagteknisk psykologisk analyse udgør følelsen kun det oplevede aspekt ved en emotion eller motivation, men det kan ikke udredes nærmere her).

Det kan nemlig videre vises, at 'det at forpligte sig' ikke kun er kernen i løfteri, men i mangfoldige menneskelige praktikker og relationer. Som et af sjælens strømførende lag er forpligtelse en grunddimension i menneskeligt samkvem overhovedet, logisk såvel som psyko-logisk. Menneskets mangfoldige og tilsyneladende kulturelt forskellige samkvemsformer hviler blandt andet på den universelle psykiske kapacitet 'at kunne forpligte sig' og som psykisk disposition endda 'ikke at kunne lade være med at forpligte sig' som elementære mentale komponenter i hele samkvemets regulation (Katzenelson 1994a).

Vi kan knap blinke med øjnene uden at have forpligtet os på dette og hint på denne og hin måde, viser en nøjere analyse af den menneskelige socialitet. Uafbrudt er vi forpligtet på noget, hele tiden, uden ophør. For det meste lægger vi blot ikke mærke til det, det er for selvfølgeligt (der var den igen). Først når jeg ikke overholder en tavst indgået forpligtelse (fx i løftebrud), eller når flere forpligtelser kommer i konflikt med hinanden (de tvende magter som strides i mit bryst), træder forpligtelsens selvfølgelighed frem fra det skjul, hvor den hele tiden dølgede sig, og tager skikkelse af problem, forvirring eller smerte.

Det er den antropologiske psykologis opgave at studere sådanne universelle mentale kapaciteter og dispositioner, der som konkrete mentale bindinger og forbundetheder oftest optræder lige så tavst og uerkendt i samkvemmet inden i de generelle principper og regulativer, som løfteeksemplet demonstrerede. Kapaciteterne og dispositionerne kan iklæde sig specifikke kulturelle udtryksformer, men det gør dem ikke mindre almene.

Livsopgaver. Kan der anføres flere eksempler på psykologiske konstanter?

Masser. Tag en stor del af Habermas' (1981/1985) komplekse begreb om 'konsensus'. Det kan betragtes som en særudgave af forpligtelsesstrukturen (Katzenelson 1994a: kap 3).

Eller den omfattende forskning i formodede universelle grundemotioner ('basic emotions'), der har stået på gennem årtier. Denne forskning undersøger emotionslivet som medfødte funktioner i de elementære universelle livsopgaver, der er indeholdt i kapaciteter og dispositioner som orientering, parring, beskyttelse, dominans, tilnærmen og undgåen, hæmning, angreb, kamp, flugt, artsfællekontakt, artsfællekommunikation, alliancedannelse, imitation, yngelpleje, tilknytning og adskillelse osv. osv. (Frijda 1986: 85-90, Plutchik 1980: 138-151). Eller som er indeholdt i antropologiske universaler, der jo udgør de former som de elementære universelle livsopgaver iklæder sig.

Masser af flere eksempler, hundreder, måske tusinder indbyrdes forbundne, men ikke des mindre funktionelt delvist adskilte 'moduler' af motivationelle, emotionelle og kognitive kapaciteter og dispositioner kan sjælen tænkes at være understøttet med for at kunne håndtere de mangfoldige indbyrdes forbundne, men ikke des mindre funktionelt delvist adskilte elementære universelle livsopgaver.

Evolutionær psykologi

Det er i hvert fald antagelsen i store dele af disciplinen 'evolutionær psykologi', som på det seneste har fået internationalt institutionaliseret indfødsret i psykologien med lærestole, lærebøger, tidsskrifter og hele molevitten. For mig er det evolutionære perspektiv centralt for den antropologiske psykologi.

Videnskabshistorie. Mange af de førende psykologiske retninger gennem tiderne er mere eller mindre evolutionære af ånd omend ikke nødvendigvis af bogstav. Det gælder fx Freudiansk og Jungiansk psykoanalyse, refleksologi, amerikansk funktionalisme (James (1890, Vol.1: 146) anvender direkte udtrykket evolutionær psykologi), behaviorisme, gestaltpsykologi, dele af den kulturhistoriske skole og kritisk psykologi og sikkert flere.

I virkeligheden skal vi dog tilbage til midten af 18-hundredtallet for at høre disciplinens åbningstakter. I 1855 udgav Spencer et omfangsrigt værk om psykologi, som er evolutionært fra første til sidste side (for en gennemgang se Katzenelson 1989a). Fire år senere forudså Darwin (1859) i sit skelsættende arbejde om arternes oprindelse, at psykologien med evolutionslæren ville komme til at hvile på et helt nyt grundlag, hvortil han selv i 1872 bidrog med empiriske iagttagelser af og teoretiske formodninger om udviklingen af emotionsudtryk hos dyr og mennesker.

Koblingen antropologi-psykologi. Alligevel har Buss (1999) ret i, at de næste 100 år kun fremviste spredte øvelser i disciplinen. Først gennem de seneste par tiår finder vi ikke kun den evolutionære psykologis ånd, men også dens bogstav for alvor præsenteret.

Med det sidstnævnte menes, at der i det forud fremlagte program for den antropologiske psykologi mangler noget (sandsynligvis meget). Der mangler en mere præcis kobling af samsvaret eller korrespondensen mellem de antropologiske og de psykologiske universaler. Denne kobling undersøger den nye disciplin evolutionær psykologi i forskningsprogrammer, der detailanalyserer den (formentlig) parallelt forløbende fylogenetiske udvikling af kultur og psyke som gensidige komplementære størrelser gennem de flere millioner år af vor arts og dens forformers tilstedeværelse på jord. Sådanne programmer i min udgave er imidlertid for omfattende at redegøre for her, men se fx Katzenelson (1988, 1989b, 2000a, mest uddybet 1989a). Jeg vender dog tilbage med en skitse af det.

Denne koblings færdige former kan naturligvis også undersøges i nutidsmenneskets ontogenetiske udvikling fra spædbarn til voksen som fx hos Katzenelson (1994b).

Om tillid

Løgstrup (1968 og mange andre værker) har et begreb om 'suveræne livsytringer'. Det er sådan noget som sandruhed

eller oprigtighed, tillid, barmhjertighed, talens trang mod åbning af sjælens lønkammer m.m.

Han fremlagde aldrig en afsluttet katalog, men fælles for disse fænomener er at det er adfærdsformer, som bærer det menneskelig samkvem forud for refleksion og beslutning. De kommer spontant over os i mødet med næsten, og stedt i dem har mennesket kun den ene opgave at overtage det liv som er os givet ved disse ytringer (Katzenelson 2000b).

Det forlods bestemte. Opfattelsen hviler hos Løgstrup på den antagelse, at menneskelivet ikke er noget ubestemt, der først bliver til noget bestemt som individuel biografi i kulturlivet. For en stor dels vedkommende er menneskelivet tillige noget (med mit udtryk) egenlogisk bestemt forud for den form, det vinder gennem sin sociale opvækst i kulturen. Menneskelivet dannes eller 'konstrueres' ikke kun af vor kultur, men består også af grundliggende førkulturelle og førpersonlige mentale forekomster som de suveræne livsytringer (Katzenelson 2000b).

Jeg betragter de suveræne livsytringer som eksempler på evolutionært udviklede universelle psykiske dispositioner og kapaciteter. Sådan ville Løgstrup næppe karakterisere dem. Men hos både ham og mig repræsenterer standpunktet et opgør med den anskuelse, at tilværelsen kun eller i overvejende grad har den betydning som kulturen meddeler den. Det skabte, naturskabte eller hos Løgstrup muligvis på anden vis skabte, har desuden betydning for os som det, der består i sig selv som uomgængelige forud-sætninger, altså sat forud for, de kulturelle betydningsdannelser (*ibid.*).

Næringssubstratet. De suveræne livsytringer udgør den om man vil positive afdeling af den gensidighed eller med Løgstrup 'interdependens', 'forviklethed med hinanden', som mennesker altid befinder sig i indenfor det fællesskab der er vilkåret for den enkeltes livsopretholdelse.

Den negative gensidighed såsom mistro, mistillid, forerettelse m.m., som Løgstrup undertiden kalder 'kredsene livsytringer', kan også overmande os spontant bagfra. Men de kan ikke leve i og ved sig selv. Den negative gensidighed træder kun i eksistens ved momentant at bryde ind i og negere den positive, fordi den positive var der forud og hele tiden lever videre neden under den negative som det substrat, hvorved den negative nærer sig. Derfor er den positive livsytring ikke kun spontan, som den negative også oftest er det, men tillige suveræn (Katzenelson 2000b).

Det forhold forklarer Løgstrup ved bl.a. at skelne mellem et fænomens på den ene side enten skrøbelighed eller robusthed og på den anden side enten svagheden eller styrken af dets selvstændighed. (Maslow (1954: 127-133) gennemfører lignende distinktioner for sin behovslæres vedkommende). Fx er det talens stærke og selvstændige væsen at tale ud og gøre subjektet oprigtig åbenbar. Ganske vist er løgnagtigheden undertiden et robust fænomen, men løgnen har så svag selvstændighed at vi kun kan lyve (overbevisende) ved hjælp af talens i grunden urokelige åbenhed og oprigtighed. At lyve er jo som førnævnt at foregive at tale sandt eller oprigtigt, og kun sådan eksisterer løgnen overhovedet, snyltende på sandheden. Ligesom forstås indelukthed kun som den negative modsathed af åbenhed (i det store og hele).

På samme måde med eksempelvis tillid og mistillid. Mistillid kan være velanbragt, men er ikke des mindre sekundær til tillid, der - skønt undertiden skrøbelig - har stærk selvstændighed overfor selv den mest robuste mistillid. Det skyldes, at tilliden med Løgstrups ord ingen indre betingelser har. Barnet kommer tillidsfuldt til verden ('basic trust' hos Erikson 1963), og denne oprindelige betingelsesløse tillidsfuldhed påvirkes så på forskellig vis af de ydre betingelser i familieliv og kultur. (Ganske vist er der indre betinget temperamentsmæssig eller karakterologisk forskel på spædbørn i henseende til, *hvor* tillidsfuldt de fødes, men det er det tilladeligt at se bort fra her).

Mistilliden har derimod indre betingelser, fordi den opstår af noget andet end sig selv, nemlig af erfaringerne om at tilliden ikke altid slår til. Denne mistillidens erfaringsdannelse går imidlertid vejen fra oprindelig tillid over svigtet tillid til mistillid. Den vej er en omvej, som tilliden ikke skal gå. Den er der bare ubetinget fra begyndelsen af og i grunden, funderende. Mistillidens udspringer af tilliden som en sekundær negativ erfaring om en primær positivitet. Erfaringer skaber mistilliden, men kun for så vidt der allerede findes og fortsat består et betingelsesfrit fænomen, som kan miskrediteres (Løgstrup 1984: 176). Mistillid er altså netop mis-tillid, dvs. manglende tillid, et mangelaspekt eller en udhulning af en fylde, som dog fortsat stiller krav om igen og igen at blive udfyldt eller fuldbyrdet. Ganske ligesom forpligtelsen på løfteoverholdelse stiller standende krav om at blive fuldbyrdet for at løfteri overhovedet kan eksistere. Der kan ikke findes omskiftelig eller relativ mistillid i denne og hin situation uden en forudgående og til stadighed underliggende tillid som dét absolutte, mistilliden relativterer sig i forhold til (og nu taler vi psyko-logik, ikke kun logik).

Den selvfølgelige almene norm. Tilliden stiller dette varende krav om opfyldelse, fordi den er del af det normalt tavse eller uvilkårlige og underbevidste bærende grundlag for al menneskelig samkvem. Normalt møder vi (som barnet) den anden i tillid og kun under særlige omstændigheder som fx løftebrud i mistillid, hvilket socialpsykologiens empiriske undersøgelser bekræfter (Katzenelson 1994a: 78-81). Tilliden behøver derfor ingen begrundelse, det gør derimod mistilliden. Ja, vi kan end ikke beskrive og begribe negativiteten mistillid (eller løftebrud) som andet end et afvig fra eller indbrud i positiviteten tillid (eller løfteoverholdelse), ligesom vi kun forstår løgnen ud fra sandheden.

Tilliden, oprigtigheden og løfteoverholdelsen er som allerede anført selvfølgelige. Det er mistilliden, løgnen og løftebruddet ikke. Ingen behøver fortælle os, at tilliden er det selvfølgelige og normale i samkvemmet og mistilliden det afvigende og unormale, uanset hvor hyppigt optrædende det er. Habituel mistroende mennesker finder vi beklagelige eller syge. Reaktionen på svigtet tillid i form af fx løftebrud, hører til de stærkeste i vort adfærdsrepertoire som signal på fejlfunktion i samkvemmet. En af reaktionerne på svigtet tillid, indignationen, betragter Løgstrup endda som en suveræn livsytring i egen ret (Katzenelson 2000b).

Måske synes vi at vi ser mistillid allevegne, men det passer ikke. Mistilliden optræder kun hist og her, medens tilliden (ligesom løfteoverholdelsen) er allestedsnærværende.

Vi ser imidlertid ikke tilliden, fordi den (som løfteoverholdelsen) udgør de øjne hvormed vi betragter verden og den luft vi indånder.

Således analyseret lægger de suveræne livsytringer sig som selvfølgelig grundnormer for visse menneskelige relationer, hvilket ingenlunde kan siges om al adfærd eller alle spontane livsytringer. Som værdier betragtet eller fænomener af 'moralisk observans' med Løgstrups ord er de ikke kulturelle eller sociale konstruktioner, men ligesom løfteforpligtelsen objektive kendsgerninger, der har form af uomgængelige psykiske konstanter, hvis før-kulturelle og før-personlige krav om opfyldelse udgør en elementær 'etisk fordring' i menneskelivet.

Tillid fordrer at blive mødt med tillid. Psykologisk analyseret udgør dette udsagn ikke et abstrakt pligtetisk princip eller moraliserende formaning, en prædiken. Ligesom mellemregningen forpligtelse i løfteri er det derimod et udsagn om konkret psykologisk tvingende moralitet i socialiteten eller interdependensen, sådan som denne nu engang går for sig hos mennesker. Det er ingen svær opgave at møde mistillid med mistillid, det går af sig selv, men vi skal lægge bånd på os for at møde tillid med mistillid. Mistillid, løgne og løftebrud gør ondt, fordi det er ondt, uanset at det undertiden er nødvendigt, endda for at redde menneskeliv. Denne smerte viser at de er forkerte, vrangt, og viser i og dermed hen til det rigtige. Vi ved uden videre hvad det rigtige er, i det store og hele, medens det vrangt skal vristes frem, i det store og hele.

Vist er mistillid og tillidsbrud også menneskeligt, endda alt for menneskeligt som vi siger. Det kan der være alle mulige gode og mindre gode grunde til, ligesom der kan være det til løftebrud. Og lige så liden pointe er der i at påpege det.

Stol på det. At nære tillid er at stole på. Mennesker stoler som en tavs selvfølge på tusinder af bestandige ting.

Vi stoler på at hjertet ikke kan flyve eller vugge på bølgen den blå, at grantræer ikke kan spille violin, at vortesvin ikke synger serenader under balkoner i måneskin, at bagerforretningen ikke føler smerte når jeg åbner døren og træder ind i den, at andre mennesker mestendels er indrettet ligesom mig, at forpligtelsen binder i løfteri (og i mange andre forhold).

Mest generelt stoler vi på, at folk er til at stole på, i det store og hele. Alle steder på jord, når og hvor som helst, stoler man på, at folk er til at stole på. Forestil dig en socialitet, hvor folk aldrig stoler på hinanden, og resultatet vil blive det samme som for løfteriet på planet F 18 i solsystem B 48 i galakse SUMA. Derfor diagnosticerer vi de fællesskaber som syge, hvor folk i markant grad stoler lidet på hinanden. Spontant opfatter vi det med rette som tegn på social fejlfunktion. Vi ved, at der er noget galt der, uanset at vi måske ikke straks kan sætte fingeren på, hvad det præcist er.

Hvorfor stoler vi på disse tusinder af ting? Fordi i det store og hele er de bestandige ting sådan. Naturligvis er der undtagelser fra reglen, verden er ufuldkommen, og i bakspejlet konstaterer vi undertiden at vi har været godtroende. Men det er undtagelser (der bekræfter reglen). Sådan er tingene. Vi kan konstruere og omkonstruere de flygtige ting, men ikke de bærende. Vi *antager*, at tingene er sådan, fordi de *er* sådan. Vi kan ikke antage noget andet eller omkonstruere dem, uden at

de bliver til nogle andre ting eller - i mange tilfælde - til ingenting, dvs. lige så meningsløse som løfter uden forpligtelse på overholdelse og løgn uden sandhed at belyve. Tingene er, som de er, det er ikke noget vi kalder dem. De kan ikke kaldes for andet, end de er (i det store og hele). Vi konstruerer dem ikke, de konstruerer os, hvis det skal siges i det sproglige.

Man kan ikke vende om på ordene, som Løgstrup siger. Uanset karakterologiske betingelser og situationsbetingelser, gråzoner og overgange, visse omstændigheder, alt andet lige og forholdene taget i betragtning, perspektivisme etc. etc., kan man ikke kalde tillid for mistillid eller løgn for sandhed osv. Det kan man i fantasier og fiktion, men ikke i virkeligheden uden at komme til at lide af uvirkelighed. Virkeligheden modsætter sig sproglige forvanskninger, for de bærende dele af den er ikke sprogligt konstruerede.

I det hele taget er den menneskelige virkelighed, herunder mennesket selv, i meget mere begrænset udstrækning sproglig betinget eller konstrueret, end det antages i nogle kredse. Men det er en større historie, her nøjes vi med (vistnok) Sokrates at sige, at tingene er, som de er, fordi det er bedst sådan. Det løfterige udsagn skal man ikke nødvendigvis tage for gode varer, blot fordi det (vistnok) stammer fra ham, men fordi han havde fat i noget der.

Mammon, politik og mafioso. Det gælder selv i hyperkalkulerende forretningskredse. Se hvor overraskede og indignerede vi bliver, når finansskandaler i megastørrelse ruller op. Hvorfor overraskes? Fordi det er undtagelser (uanset at der utvivlsomt foregår mange flere end dem der afsløres). Uden tillid lader noget så profant som pengetransaktioner sig udføre (i det store og hele). "I pengesager er det vigtigste forhold tillid", skrev selveste Finansrådets direktør i avisen forleden. I forretninger kan man snyde nogle et stykke tid, men ikke alle altid. Miskendelsen indfinder sig, og så er det ud af det gode selskab også i den branche.

Omend mistillid muligvis er almindelig i politik og kan være taktisk velanbragt, måske nødvendig, er mistillid dog stadig ikke den almene norm i dette håndværk heller. Derfor er etiketten 'utroværdig politiker' ikke efterstræbt. Det er alvorlig beskadiget omdømme. Spørg politikerne selv og de vil svare, at til syvende og sidst er tilforladelighed og personlig tillid mand og mand imellem og på tværs af ideologiske programmer det bærende grundlag for praktisk politik. Antydningvist taler man undertiden ligefrem om sådan noget som autenticitet.

Det gør vælgerne også, undertiden, når de sætter deres kryds eller udtaler sig til Gallup, og det ved politikerne godt. Derfor er de fleste valgløfter ikke flæsk, de bliver faktisk holdt eller forsøgt holdt, uanset at det her som alle vegne er svigtet som stikker i øjnene. Når valgløfter som regel holdes, skyldes det ikke kun at de fleste politikere er fornuftige mennesker som udmærket er klar over, at vælgerens hukommelse er bedre end sit rygte, og derfor kan regne ud at løfteoverholdelse holder på vælgeren, i det lange løb. Det skyldes tillige og primært at også politikere er mennesker slet og ret, dvs. væsener som ikke kan lade være at holde løfter (i det store og hele).

Forbrydere bryder loven. Men hos dem gælder det måske mere end for alle andre og kun tilsyneladende paradoksalt, at indenfor syndikatets mure er tillid om nogetsteds en æressag. Til syvende og sidst er svindel jo en forretning og skal derfor være velorganiseret for at lade sig udføre, i det store og hele eller i det lange løb.

Allevegne stiller moralen op som sluttelig bærende appelinstant med spørgsmålet: Kan vi stole på det eller på ham?

Funderingen

Ligesom tilliden er løfteforpligtelsen en suveræn livsyttring af moralsk observans, men den er næppe helt så suveræn som tilliden. Menneskesjælen består formentlig af hierarkisk opbyggede lag, hvoraf nogle er mere grundliggende end andre. Der er 'funderingsforhold' eller 'forskelle i rang', som Løgstrup kalder det (1961: 190).

Løfteri forudsætter forpligtelse. Som nævnt er endda hele gensidigheden i det menneskelige samkvem konstitueret ved (bl.a.) forpligtelser. Men forpligtelse forudsætter på sin side tillid, tillid til at forpligtelsen normalt forekommer og løftet derfor normalt overholdes (og samkvemmet derfor normalt opretholdes). Tilliden synes således at være mere konstitutiv, bærende eller funderende end forpligtelsen.

Fænomenologi

Sådan kan man fortsætte sine fænomeno-logiske analyser af funderingsforhold i forlængelse af Searle, Løgstrup og mange andre, fænomenologiens ophavsmand Husserl naturligvis ikke at forglemme.

For en ordentlig psykologi er fænomenologiske analyser af denne art uomgængelige indgangsporte til mangfoldige slags undersøgelser, hvilket efter min mening ikke pågætes i tilstrækkelig grad.

Empiri. Og fænomenologiske undersøgelser er eller kan også være empiri, blot ikke af den traditionelle type. Trods alt var Brentano den største inspirationskilde for fænomenologiens fader Husserl, og Brentano anvendte udtrykkelig ordet empirisk i titlen til sit i denne sammenhæng nybrydende værk fra 1874.

Problemet er, at med udtrykket empiri menes i moderne psykologi næsten automatisk kontrollerede undersøgelser med målbare resultater, og sådan er udtrykket da også blevet anvendt forud i denne artikel. Kun denne metode hævdes at fortjene betegnelsen videnskab. Så vidt er det kommet med denne nypositivistiske (omend århundredgamle) tendens i psykologien, at man som her eller med fx Kvale (1996) skal gøre opmærksom på, at kvalitativ metodik og herunder fænomenologisk beskrivelse og analyse også er eller kan være empiri. Der findes ikke kun én slags videnskabelig erkendelse.

Hold et hår op for øjnene og før det nærmere og nærmere. Når det er helt tæt på, forsvinder det fra vort blik, og også ofte fra vor hukommelse. Det er det upåfaldendes upåfaldenhed, det enkeltes enkelhed, det selvfølgeliges selvfølgelighed, det nærmestes nærhed, det der er så tæt på at det er usynligt, dette undersøger den fænomenologiske empiri ved at bringe det på en sådan afstand, at det bliver synligt og begribeligt. Den fænomenologiske metode eller fremgangsmåde drager sløret fra det åbenlyses tilhyllethed i hverdagslivet som i videnskaben (Katzenelson 1971).

Hvis man vil se langt på det nære, skue og gennemskue det fortrolige, er det ikke kun øjnene man skal benytte sig af.

Beskrivelse og forståelse. Strikte fænomenologi går definatorisk ikke udover beskrivelser eller deskriptive analyser og forståelser af, hvordan tingene er, samt af de forud for empiriske detailundersøgelser givne grundlag og grundantagelser om at tingene er, som de er og overhovedet kan tænkes at være. I vore dage er strikte fænomenologi dog en sjælden fugl, idet den oftest suppleres med hermeneutiske tolkninger af forskellig art.

Fænomenologi og hermeneutik i filosofisk eller psykologisk udgave er fast medlem af klubben antropologisk psykologi, som det indirekte er fremgået. Det gælder også beslægtede discipliner med institutionaliseret indfødsret benævnt 'filosofisk psykologi' og 'teoretisk psykologi'. Langt hen ad vejen er der tale om de samme beskæftigelser.

Lænestolen. Skrivebords- eller lænestolspsykologi kalder empirikere undertiden disse indsigtsgivende, men ingenlunde magelige beskæftigelser, som de fleste tror den akademiske psykologiske grundlægger Wilhelm Wundt forviste fra videnskaben i slutningen af 18-hundredtallet. Det er imidlertid historieforfladigelse eller slet og ret forkert, hvilket dog ikke kan uddybes her (men se fx Danziger 1990: kap. 3; Katzenelson 1996b; Koch 1985).

Evolutionære scenarier

Forklaringer. Hovedparten af psykologiens discipliner går imidlertid videre end fænomenologiske beskrivelser og hermeneutiske tolkninger til funktionelle og strukturelle forklaringer på tingenes forekomst og væsen. Sådanne forklaringer på de psykiske mekanismer, gennem hvilke tingene sker, kan ikke nødvendigvis udledes af de sammenhænge den fænomenologiske undersøgelse afslører og hermeneutikken tolker.

En sådan videregående disciplin er den evolutionære psykologi. Det evolutionspsykologiske program for koblingen mellem antropologiske og psykologiske konstanter kan som nævnt ikke her præsenteres teoretisk gennemargumenteret, men metoden eller fremgangsmåden kan skitseres.

Naturligvis er det forenklet at adskille forståelse og forklaring så skarpt fra hinanden, eftersom der går forståelse forud for enhver forklaring og omvendt ofte gemmer sig forklaring inden i forståelse, men ligemeget her.

Historie og logik. Den almindelige fremgangsmåde i historisk forskning (i videste forstand) er undersøgelsen af kildemateriale til belæg for, at dette og hint har eksisteret og er foregået engang. Udfra disse fund slutter man sig til forklaringer på, hvorfor dette og hint nu ser ud og opfører sig som det gør. Man går fra fortiden til nutiden, fra det historiske til det aktuelle.

Men for at nå til fuld historisk erkendelse af måske kun sparsomme kilder eller fund er fra fortiden, må man supplere denne fremgangsmåde med den modsatte vej fra nutiden til dengang. Det var (formentlig) hvad Marx mente med det udsagn, at menneskets anatomi er nøglen til abens anatomi. Tror man fx at mennesket nedstammer fra aben, kan man undersøge abens indretning og fra denne fortid slutte sig til forklaringer på menneskets nutidige anatomi. Imidlertid er mennesket også forskellig fra aben, hvortil kommer at den abe eller det abelignende væsen, mennesket nedstammer fra, ikke længer findes i levende live. Derfor må man også analysere menneskets nutidige indretning for overhovedet at kunne begribe eller i det mindste indkredse hvilke slags fund, man i fortiden skal lede efter hos aben eller de uddøde arter heraf, som mennesket er udviklet fra.

Denne dobbeltbevægelse i den historiske erkendelse kaldes undertiden 'forholdet mellem historie og logik'.

Den retro-progressive metode. Bagudrettet eller retrogradt fra nutiden kan man da gøre sig antagelser om vor arts fortidigt fremadrettede eller progressive tilbliven i overgangen fra dyr til menneske og i tiderne derefter, alt som slægt efter slægt har rullet frem på jord.

Man kunne derfor kalde metoden for opstillingen af 'retro-progressive evolutionære scenarier'. Undersøgelsen af, hvordan vi er nu, retter søgelyset bagud mod de forhold i fortiden, som kan have bevirket, at vi fremad er blevet til dem, vi er i dag.

Sammenlignende undersøgelser af ligheder og forskelle mellem dyrs og mennesker kapaciteter og dispositioner kan også være nyttige. For nok er mennesket menneske, men vi er også blot én dyreart blandt andre. Det kunne jo være, at en del af det fællesmenneskelige også er fællesdyrisk, så vi kan hilse bæveren velkommen som i det mindste associeret medlem af klubben og gerne aborren med for den sag skyld eller hvem der i øvrigt måtte banke på. Denne fremgangsmåde har lang tradition i psykologien under navn af 'komparativ psykologi' og den senere tilkomne 'humanetologi'. En retning herindenfor kaldet 'sociobiologi' har vakt nogen furore gennem et par årtier. Også den kan tages i brug, men må ikke forveksles med evolutionær psykologi, uden at distinktionen kan uddybes her. Andre velrenommerede retninger som 'fysiologisk eller biologisk' psykologi er selvsagt også for hånden som relevante discipliner.

Koblingen antropologi-psykologi. I evolutionære scenarier er der udbredt enighed om, at nogle antropologiske konstanter omkring i det mindste arbejdsdelte Kooperation og sociale bindinger må spille en central rolle. Udgående fra fænomenologiske analyser som ovenfor skitseret af fx

forpligtelsens og tillidens væsen kan evolutionspsykologien søge at forklare, hvordan og hvorfor sådanne sjælsrørelser opstod som psykologiske konstanter koblet til disse antropologiske konstanter.

Det kan vises, at disse psykiske fænomener fortidigt nødvendigvis måtte udvikles som rekvisitter i menneskesindets repertoire af universelle dispositioner og kapaciteter, hvis nutidig menneskelig Kooperation og sociale bindinger overhovedet kan forekomme på den måde, de som vist vitterlig gør. Var det gået anderledes med forpligtelsen og tilliden, ville vi ikke være, som vi er, men måske nogle omvendte væsener som dem på planet F 18 i solsystem B 48 i galakse SUMA. Som imidlertid ikke findes.

Et eksempel på denne type forklaring af tillidens og andre suveræne livs-ytringers fylogenetiske opkomst som psykologiske konstanter i den menneskelige socialitet kan ses hos Katzenelson (1985). Gennem et retro-progressivt evolutionært scenarie er det på denne facon ikke voldsomt vanskeligt at forklare, hvorfor løfter forpligter og moralen stiller op som sidste appelinstant med spørgsmålet: Kan vi stole på ham?

Funderingen, lag på lag

Længere ind og ud i funderingen, i det bærende.

Indad, psyke og psyke. Løfteriet funderes af forpligtelse. Forpligtelse funderes af tillid. Funderes tilliden af noget andet end sig selv?

Tilliden har nok i sig selv. Den er en psykologisk konstant som livsyttring i egen ret, en stopklods hinsides hvilken der ikke kan spørges videre. Der kan kun henvises til at sådan er menneskets natur nu engang (blevet til), ligesom menneskets anatomi nu engang er, som den naturligt er.

Men man kan udmærket tænke sig, at ligesom forpligtelse indgår som delmængde i løfteri og samtidig er et genuint psykologisk fænomen i egen ret, indgår tilliden som delmængde af dispositionen og kapaciteten for tilhør eller tilknytning, sådan som bl.a. Bowlby (1969) har udforsket denne foreteelse udviklingspsykologisk og komparativt. Tillid kan ikke reduceres til tilhør, ligesom forpligtelse ikke kan reduceres til tillid. Men tillid forudsætter og er selv funderet i tilhøret og tilknytningen som den mest elementære livsbetingelse og livsopgave i den evolutionært tilblevne menneskelige socialitet (Katzenelson 2000b).

Den antropologiske psykologi kan tage sig af denne fundering på følgende måde: Hvert lag i funderingen hviler på et underliggende lag som konstituerer betingelserne for de overliggende lag. Eller med Strasser (1956/1977: 54, 159-162, som har afsat i Hartmann (1933):

(1) Hvert lag har sit eget væsen eller egne typiske funktioner, kategorier og principper i en ontologisk rangorden.

(2) De øvre lag udspringer altid af de lavere eller mere funderende lag og har i denne forstand kun en overlejret status.

(3) De øvre lags udspring af de lavere korrupperer imidlertid ikke deres selvstændighed, idet de lavere lag kun

udgør de betingelser, uden hvilke de øvre ikke kan forekomme. De lavere lag konstituerer med andre ord de øvres nødvendige, men ikke tilstrækkelige, betingelser, hvorfor hvert lag skal undersøges med fuld respekt for dets relative selvstændighed.

(4) Alle lagene er operative samtidig, aldrig kun et enkelt af dem.

(5) De lavere lag bidrager altid afgørende til de øvre. I nogle tilfælde er dette bidrag tilstrækkeligt for de øvres normale udvikling og funktion, i andre er det ikke. De lavere lags bidrag kan derfor afstedkomme udviklingsstop eller funktionsfejl i de øvre.

Flere andre typer funderingsanalyser lader sig gennemføre, men ikke her. Det var blot en antydning af hvordan man kunne anskue disse sager, som udgør et stort kapitel i livets selvforståelse. Se fx Bertelsen (2000) for et gennearbejdet eksempel på en model om, hvordan lagene både konstituerer og organiserer hinanden.

Udad, psyke og logos. Det var vejen indad i de indre funderende og bærende lag på lag af psyken. Men der går også en vej udad til de ydre sammenhænge, som psyken er indlejret i og evolutionært blevet til ved. Der går en vej udad til det sociale, samfundsmæssige og kulturelle, tilhøret til fællesskabet, historien, menneskeheden. Den vej er forlods givet, jf. tidligere om de antropologiske koblinger.

Men der går en vej videre til den store altomfattende natur, til de andre arter af flora og fauna, til den uorganiske natur, til kloden, universet, evigheden. Til alt det nonhumane på én gang elementære og uhyre, vi er blevet til ved som art og derfor funderer og bærer den menneskelige psyke. Til alt det der med Løgstrups (1984) ord ikke kun udgør vore omgivelser, men vort ophav.

Vi skal tilbage til den græske før-sokratiske tænker Heraklit for at finde urformen til denne ide om sammenhængen mellem alt og altet, mellem det elementære og det uhyre og dermed også om menneskets plads og sammenhæng i lag på lag af kosmos side om side med andre naturfænomener.

Denne sammenhæng kaldte Heraklit logos. Vistnok ingen af dem, der har studeret ham grundigt, hvilket ikke indbefatter mig, kan helt udrede hvad han mente med det udtryk. Men han forstod nok tre ting på én gang. Logos er (1) den menneskelige psykes tanker og begreber om virkeligheden; (2) virkelighedens egne iboende lovmæssigt ordnede former og egenskaber, hvoraf den menneskelige psykes tanker og begreber udgør en delmængde; (3) selve kilden til denne orden kaldet Gud, kosmos, evigheden, den universelle fornuft m.m. I min moderne sekulære formulering kaldes sidstnævnte evolutionen.

For Heraklit hænger alle virkelighedens bestanddele således sammen i en stor orden, logos. Denne orden er i det mindste delvist forståelig for mennesket, fordi mennesket indgår som bestanddel af den. Mennesket er deltager i den store orden og kan derfor erkende den, omend altid kun ufuldkomment. Det er den tanke Platon senere tager op og forfiner, i vor tid Hegel og med rod i ham den dialektiske materialisme, hver på deres måde: Den store orden genspejles i menneskets psyke, fordi menneskets psyke er en delmængde

af den. Mikrokosmos modsvarer makrokosmos. Mennesket hæver sig ikke ud og op over denne store orden. Det er hybris og hovmod at tro. I menneskets psyke bliver den store orden blot en gang imellem bevidst om sig selv.

Psyke og logos udgør en enhed og en helhed, fordi psykens logos og alt andet eksisterendes logos er komponenter i den samme altomfattende naturhistorie. Også denne bærende fundering må den antropologiske psykologi undersøge. Den fundering er vigtigere at udforske end nogensinde, fordi Vestens antropocentriske verdensbillede i adskillige hundrede år har set bort fra den med de ødelæggelser til følge, der nu og i mange år fremover er ved at indhente os.

Objektive værdier. Lag på lag søger vi indad og udad mod det, der funderer, og gennem denne faktuelle fundering af menneskelivet tillige rummer og ved nøjere eftersyn fremviser samkvemets ubetvivlelige og uanfægtelige objektive værdier. Værdier som hverken er subjektivt, socialt eller sprogligt konstruerede, men i evolutionens løb indfældet i den individuelle psyke og genspejlende fællesskabets bærende regularitet (Katzenelson 1985, 1989a, 2000a).

Det samlende greb

Helt til fundatsen indad og udad, lyder altså parolen, uden derfor i ringeste måde at miste interessen for hvert lags selvstændige egenskaber.

Paraplyen. Hele vejen ind og hele vejen ud, så er alt indrammet, principielt sagt. Sluttelig viser det sig derfor, at antropologisk psykologi i mit koncept ikke kun er én disciplin blandt andre i psykologiens kreds af fagområder. Den er tillige paraplyorganisationen for alle de bestræbelser, der vil til bunds i tingene.

Antropologisk psykologi er eller kunne blive det samlende greb for hele psykologien som læren om de psykiske fundatser i anthrosos. Alle de almene og anvendt psykologiske specialstudier såvel som erfaringerne fra den professionelle psykologiske praksis udgør komponenterne heri, samtidig med at de er lige fuldt interessante som komponenter hver for sig.

Specialiseringen. Hvorfor bør den antropologiske psykologi være centret og det samlende greb for hele psykologien?

Fordi antropologisk psykologi i den her skitserede forstand forekommer at være det eneste mulige bud på et fælles grundlag for den ekspanderende mangefold af adskilte og hinanden stadig mere fremmede (undertiden indbyrdes fjendtlige) discipliner og underdiscipliner, som udgør det vi i dag kalder psykologi. Et næsten endeløst udbud af fragmentkundskaber, har vi, med ofte spinkel indbyrdes sammenhæng og derfor ubønhørligt truende med højt specialiseret fagforsnævring.

Legitimationen. Specialisering er uundgåelig i moderne videnskab.

Hvis imidlertid specialiseringens grenskud vokser uantastet, risikerer de sluttelig at rive sig løs fra stammen og slå hver egen rod i en uigennemtrængelig underskov. Det er ikke godt for kundskaben. Det ser i hvert fald uordentligt ud.

Antropologisk psykologi tilbyder sig som den stamme, der fastholder grenskuddene uden at hæmme deres selvstændige vækst. Den er paraplystangen, der samler strengene i et midt- og fikspunkt. Den eftersøger de sammenhængsknyttende absolutter bag de spredte studier, som disse kan relativere sig i forhold til (hvis man så ønsker) og dog samtidig henvise til for legitimation af at være, - ja, psykologiske beskæftigelser, simpelt hen, hjemmehørende i psykologiens kundskabskreds.

Thi det forekommer mig vanskeligt at se, hvor legitimationen for psykologien som en enhedsvidenskab ellers skulle befinde sig.

Enheden i mangfoldigheden. I så fald udgør den antropologiske psykologi en stræben efter synteser af mange indre modsætninger i psykologien.

Denne forenende stræben kan aldrig afsluttes, den vil altid være undervejs, eftersom modsætningerne mellem grenskuddene eller strengene næppe lader sig fuldt forsone med det første eller nogensinde. Det gør de næppe fordi mennesket er både støv og ånd, og der er langt imellem. Som skjalden lader Hamlet sige i monologen om kvintessensen (II.2):

What a piece of work is man, how noble in reason, how infinite in faculties, in form and moving, how express and admirable in action, how like an angel in apprehension, how like a god: the beauty of the world; the paragon of animals; and yet to me, what is this quintessence of dust? ...

Hvilket kunstværk er ikke et menneske!
Hvor ophøjet i fornuft! Hvor ubegrænset i evner!
Hvor udtryksfuldt og beundringsværdigt i skikkelse og bevægelse! I handlingens kraft ligner det en engel!
I fatteevnen en gud! Verdens smykke!
Mønsterbilledet for alle skabninger! -
Og dog, - hvad er for mig denne kvintessens af støv?

...

(Lembckes oversættelse)

Ganske vist er Hamlet her i slet lune, men det er han hele vejen igennem.

Fugl Phønix. Naturligvis vil sådanne synteseforsøg altid være foreløbige og ufuldkomne. Hvis de tror sig afsluttede og fuldkomne, og det er der ikke få eksempler på, er de med sikkerhed forkerte og tillige farlige, for verden er udtømmelig. Når vi aldrig bliver færdige, skyldes det ikke, at absolutte funderinger ikke findes. Det gør de, som forud argumenteret. Årsagen er derimod, at verdens udtømmelighed overstiger vor erkendeevne, det er en uomgængelig begrænsning ved tilværelsen. Kun Gud ser alt.

Skønt ethvert synteseforsøg per definition er totalitetsstræbende, må forsøget derfor aldrig blive til totalitær

eller absoluttistisk stivnen og størknen. Det bliver forsøget per definition, hvis det tror at have nået sit mål, som psykologiens mange skoledannelser bærer vidnesbyrd om. Psykologisk antropologi i min version kan definatorisk aldrig blive en sådan skole eller retning, som jeg nødtigt ser flere af, fordi den er forsamlingshuset for enhver vej og viden mod enheden og helheden.

Igen og igen slår ethvert synteseforsøg sprækker og synker undertiden i grus, ikke mindst som følge af grenspecialiseringernes nye teorier og fund. Det kan ikke være anderledes. Men lige så stædigt og uden ærbødighed for den store fortælling om de store fortællingers død genfødes forsøgene som fugl Phønix af egen ånd, idet de samler stumperne af fordums herligheder sammen på nye måder af enhed i mangfoldigheden. Det synes at være en del af den menneskelige psykes logos, den kan ikke nære sig, går løs på det umulige igen og igen.

Den selvfølgeligt forudsatte logik. I bestræbelsen på at begribe mennesket som lige fuldt støv og ånd må psykologien være både en naturvidenskab, en samfundsvidenskab og en humanvidenskab. Ånden i naturen og naturen i ånden, som de gamle sagde. Mindre end syntesen heraf som antropologisk psykologi kan ikke gøre det, og nogle må gøre det. Af og til i det mindste.

Hvorfor må nogle gøre det? Kan man ikke bare lade være?

Nej, for man gør det alligevel, sig selv uafvidende. Man har altid allerede gjort det. Nogle må med mellemrum eksplicitere det, som alle psykologer alligevel gør, hele tiden, for at det ikke kun skal ske os selv uafvidende.

På samme måde som det er uomgængelig logik, at løfter skal holdes, har den antropologiske psykologis syntesestræben en uomgængelig logik knyttet til genstandenes egenlogik. Som løfteriløkken er den logik altid allerede selvfølgeligt forudsat (oftest tavst). Den er forudsat derved, at ingen psykolog det være sig forsker eller praktiker kan kalde sin virksomhed for psykologisk, uden i og dermed (tavst) at antage, at der er noget funderende eller fundamentalt ved psyken, som er fundamentalt anderledes end det noget, der funderer himmellegemer, motorcykler, neurotransmittere, cirkulæreskrivelser, plantefibre eller kantstene. Fx at der er forpligtelse, tillid og tilhør til stede i hver en krog af menneskesjælens virksomhed.

Det mangehovedede psykiske noget. Og meget, meget mere altid allerede forudsat 'psykisk noget' er der til stede i hver krog af menneskelivet. Dermed er samtidig forudsat, at der i princippet må kunne gives beskrivelser af og i heldig fald forklaringer på, hvad dette 'anthropos' eller fællesmenneskelige mangefold og dog tillige enhedslige psykiske noget er, til forskel fra den enhedslige nogethed ved himmellegemer, motorcykler, kantstene osv. (Katzenelson 1996b).

Det altid allerede forudsatte psykiske noget er ikke én ting blandt de mange, vi har foreslået gennem tiderne som fx (i alfabetisk orden): Afstemning, adfærd, agentur, aktivitet, aktør, anerkendelse, ansvar, arbejde, arketype, autonomi, begær, behov, beslutning, betingning, betydninger, bevidsthed,

drift, eksistens, eksistentiale, ekspression, empati, erindring, erkendelse, fantasi, felt, forbundethed, fordring, foregribelse, forehavende, forestilling, fornøft, formål, forpligtelse, forståelsesformer, forventning, frigørelse, frihed, følelser, generaliseret anden, gestalt, handlekompetence, handling, hensigt, hormonspejl, hukommelse, identitet, individualitet, individuering, indlæring, instinkt, intention, intentionalitet, interaktion, karakter, kompleks, konsensus, Kooperation, kreativitet, krop, kymring, kærlighed, kønnet, livsverden, livsytning, lyst, magt, mening, moral, mål, oplevelse, organisation, perception, person, personhed, personlighed, personlighedstræk, pligt, praksis, proces, program, projekt, prærefleksivitet, præstation, rationalitet, realisering, redskabsbrug, refleksivitet, regulation, relationalitet, resonans, rolle, samvittighed, sansning, selv, selvbevidsthed, selvhed, selvorganisering, selvrealisering, sentiment, sjæl, sprog, store anden, stræben, subjektivitet, symbol, system, tegn, tilegnelse, tillid, tilhør, tjenlighedsbestemmelse, trang, tænkning, uvidsthed, udvalgskategori, udveksling, udvikling, valg, vane, vanehierarki, vilje, virksomhed, vorden, vurdering, værdi, ydelse m.m.m.

Der er ikke én fundats, men et mangefold af fundatser i lag på lag indad og udad. Fysikken antager eksistensen af fire 'store' naturkræfter og et antal deraf afledte. Det vil den antropologiske psykologi ikke kunne nøjes med, heller ikke selv om det lykkes den at rangordne ovennævnte grundfænomener hierarkisk.

Harmonisk logik. At der er enhed i mangfoldigheden er en uomgængelig logik, uanset at den oftest er lige så implicit og tavst uerkendt eller sig selv uafvidende som løfterilogikkens forpligtelse, tillidens stolen på og tilhørets bindinger.

Til syvende og sidst er denne mestendels implicite logik som nævnt den eneste legitimation for at det, psykologer foretager sig, er psykologi og ikke astrofysik, motorcykelreparation eller kantstensbrolægning. Til syvende og sidst naturligvis, det er ikke noget enhver psykolog hverken kan eller skal gruble over i dagen og vejen.

Men nogle psykologer bør altså gøre det, dem der ikke ønsker at se den eksplicite logik for psykologien som en helheds- og enhedsvidenskab splintret redningsløst i specialiseringernes grenskud. Deres ærinde er den fremadskridende indkredsning og præcisering af de sjælelige kvintessenser, som enhver psykolog implicit forudsætter som absolut ubetvivlelige for deres virksomhed (og i øvrigt mennesker flest i deres hverdagspraksis).

Harmoni, sagde antikkens pythagoræere, hersker først når en flerhed af instrumenter spiller polyfone variationer over et enhedsligt tema.

Psyko-evo-fænomenologi

Psykologisk Institut ved Århus Universitet dækker et bredt spektrum af forskningstemaer. To af disse benævnes psyko-neuro-endokrinologi og psyko-neuro-immunologi.

Hvis jeg tagende bestik af disse betegnelser skulle navngive mit eget forskningsfelt indenfor rammerne af den

antropologiske psykologi, kunne det blive psyko-evo-fænomenologi.

Referencer

Artiklen fremviser et så anseligt opbud af henvisninger til egne værker, at den måske forekommer noget selvcentreret. Det er den også i den forstand, at den udover sit primære forhåbentlig saglige sigte tillige er en slags status til eget brug over væsentlige dele af min forskningsvirksomhed gennem mange år. Og så mange er årene, at den også gør det ud for en slags testamente i tide.

- Bertelsen, P. (2000) *Antropologisk psykologi: En almenpsykologisk opfattelse af den frie vilje, bevidstheden og selvet*. København.
- Bock, P. K. (1999) *Rethinking psychological anthropology: Continuity and change in the study of human action*, 2nd ed. Prospect Heights, IL.
- Borges, J. L. (1947) Tlön, Uqbar, Orbis Tertius. I novellesamlingen *Fiktioner*, pp. 11-37. København 1998.
- Bowlby, J. (1969) *Attachment and loss: Attachment*. New York.
- Brentano, F. (1874) *Psychologie vom empirischen Standpunkt* 1-2. Hamburg.
- Brown, D. E. (1991) *Human universals*. New York.
- Buss, D. M. (1999) *Evolutionary psychology: The new science of mind*. Needham Heights, MA.
- Danziger, K. (1990) *Constructing the subject: Historical origins of psychological research*. Cambridge.
- Darwin, C. (1859) *On the origin of species*. London.
- Darwin, C. 1872) *The expression of emotion in man and animals*. London.
- Erikson, E. H. (1963) *Childhood and society*, 2nd ed. New York.
- Favrholdt, D. (2000) *Filosofisk codex: Om begrundelsen af den menneskelige erkendelse*. København.
- Fink, H. (1970) *Moralbegrundelse og logik*. København.
- Frijda, N. H. (1986) *The emotions*. Cambridge, Mass.
- Gadamer, H.-G. (1960) *Wahrheit und Methode: Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*. Tübingen.
- Gellner, A. (1982) Relativism and universals. In: M. Hollis & S. Lukes (Eds.) *Rationality and relativism*, pp. 181-200. Oxford.
- Habermas, J. (1981/1985) *Theorie des kommunikativen Handelns* 1-2. Frankfurt/M.
- Harré R. & Krausz, M. (1996) *Varieties of relativism*. Oxford.
- Hartmann, N. (1933) *Das Problem des geistigen Seins: Untersuchungen zur Grundlegung der Geschichtsphilosophie und der Geisteswissenschaften*. Berlin.
- Hockett, C. F. (1973) *Man's place in nature*. New York.
- Hundert, E. M. (1995) *Lessons from an optical illusion: On nature and nurture, knowledge and values*. Cambridge, Mass.
- James, W. (1890) *The principles of psychology* 1-2. New York.

- Katzenelson, B. (1971) *Psykologi og litteratur: Et meta-psykologisk essay for psykologer*. København.
- Katzenelson, B. (1980) Om psykologiens brugsværdi. *Psyke & Logos*, 1, 11-27. Også i: Katzenelson, B. (2000) *Psykologiske indblik: Artikler gennem tyve år*, pp. 315-329. København.
- Katzenelson, B. (1983) Træk af åndens og sjælens historie, 1: Ånden. *Psyke & Logos*, 4, 209-243. Også i: Katzenelson, B. (2000) *Psykologiske indblik: Artikler gennem tyve år*, pp. 173-209. København.
- Katzenelson, B. (1985) Moralens inderside. *Psyke & Logos*, 6, 354-377. Også i: Katzenelson, B. (2000) *Psykologiske indblik: Artikler gennem tyve år*, pp. 269-293. København.
- Katzenelson, B. (1988) Evolution, antropologisk psykologi og kulturpsykologi. *Psyke & Logos*, 9, 9-22.
- Katzenelson, B. (1989a) *Psykens verden, i verden*. Århus.
- Katzenelson, B. (1989b) The phylogenesis and sociogenesis of the psyche and the law of correspondence. I: N. Engelsted, L. Hem & J. Mammen (Eds.) *Essays in general psychology: Seven Danish contributions*, pp. 49-70. Aarhus.
- Katzenelson, B. (1994a) *Homo socius: Grundlaget for menneskeligt samkvem*. København.
- Katzenelson, B. (1994b) Mennesketilblivelsens koreografi og kundskabens grundlag. I: A. Neumann (Ed.) *Det særligt menneskelige: Udviklingspsykologiske billeder*, pp. 59-105. København. Også i: Katzenelson, B. (2000) *Psykologiske indblik: Artikler gennem tyve år*, pp. 235-268. København.
- Katzenelson, B. (1996a) Handling og adfærd. *Bulletin fra Forum for Antropologisk Psykologi*, 1, 2-27, 70-84. Også i: Katzenelson, B. (2000) *Psykologiske indblik: Artikler gennem tyve år*, pp. 73-98. København.
- Katzenelson, B. (1996b) Psykologi: En videnskab – flere videnskaber? Status og fremtidsperspektiver. I: G. M. Mirdal & I. M. Bryderup (Eds.) *Aspekter af psykologisk forskning i Danmark*, pp. 14-23. København. Også i: Katzenelson, B. (2000) *Psykologiske indblik: Artikler gennem tyve år*, pp. 330-348. København.
- Katzenelson, B. (1997) Sindets besindelse: Selvet som selvforholdet hos Søren Kierkegaard. I: P. Bertelsen, L. Hem & J. Mammen (Eds.) *Erkendelse, stræben, følelse: Ti bidrag til dansk almenpsykologi*, pp. 177-197. Århus. Også i: Katzenelson, B. (2000) *Psykologiske indblik: Artikler gennem tyve år*, pp. 151-172. København.
- Katzenelson, B. (2000a) Mennesket i naturen og naturen i mennesket. I: B. Bech-Jørgensen & E. Christensen (Eds.) *Mod en humanistisk politik: Poul Bjerre - filosof og arkitekt*, pp. 67-94. Aalborg. Også i: Katzenelson, B. (2000) *Psykologiske indblik: Artikler gennem tyve år*, pp. 210-234. København.
- Katzenelson, B. (2000b) Spiren i kornet: Med Løgstrup og Kierkegaard mod en naturalistisk etik. I: Katzenelson, B. *Psykologiske indblik: Artikler gennem tyve år*, pp. 294-314. København.
- Katzenelson, B. (2000c) Cervantes og tiden. I: Katzenelson, B. *Psykologiske indblik: Artikler gennem tyve år*, pp. 349-359. København.
- Kluckhohn, C. (1953) Universal categories of culture. In: A. Kroeber (Ed.) *Anthropology today*. Chicago.
- Koch, S. Foreword: Wundtæs creature at age zero - and as centenarian: Some aspects of the institutionalization of the "new psychology". I: S. Koch & D. E. Leary (Eds.) *A century of psychology*, pp. 7-35. New York.
- Kvale, S. (1996) *InterViews: An introduction to qualitative research interviewing*. London.
- Levinas, E. (1969) *Totality and infinity*. Pittsburgh.
- Lonner, W. J. (1980) The search for psychological universals. In: H. C. Triandis & W. W. Lambert (Eds.) *Handbook of cross-cultural psychology*, Vol 1, pp. 143-204. Boston.
- Løgstrup, K. E. (1961/1995) *Kunst og etik*. København.
- Løgstrup, K. E. (1968) *Opgør med Kierkegaard*. København.
- Løgstrup, K. E. (1984) *Ophav og omgivelser*. København.
- Maslow, A. H. (1954) *Motivation and personality*. New York.
- Mead, G. H. (1934) *Mind, self, and society*. Chicago.
- Murdock, G. P. (1945) The common denominator of culture. In: R. Linton (Ed.) *The science of man in the world of crisis*. New York.
- Murdock, G. P. (1949) *Social structure*. New York.
- Plutchik, R. (1980) *Emotion: A psychoevolutionary synthesis*. New York.
- Searle, J. R. (1969) *Speech acts*. Cambridge.
- Spencer, H. (1855) *The principles of psychology* 1-2. London.
- Strasser, S. (1956) *Phenomenology of feeling: An essay on the phenomena of the heart*. Pittsburgh 1977.
- Wenneberg, S. B. (2000) *Socialkonstruktivisme: Positioner, problemer og perspektiver*. København.